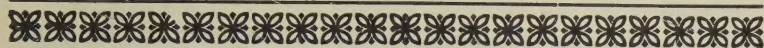
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 6. Juni 1935.

DE MAGIE

door
Ds. P. J. LAMBOOY, te Pajeti (Soemba).

In navolging van vele Ethnologen wordt ook door vele Theologen de Magie beschouwd als de oorsprong van de religie. Dit geschiedt onder invloed van de Natuur-wetenschappelijke evolutie-theorie. Toch erkent men allerwege, dat het wezen van de religie geen magie meer is, maar uitgegroeid is tot iets hoogers en edelers dan de magie. Dit is op zich zelf al een contradictio in principiis.

Sommigen zoeken de oorsprong van de religie nog lager dan bij de magie, in een zgn. Praemagie, waarover hieronder verder zal gehandeld worden.

Een halve eeuw geleden overwon de theorie van het Animisme stormenderhand het veld van de Theologie. Slechts enkele Theologen hielden zich overeind. Het was ook zeer aantrekkelijk (en in overeenstemming met de Natuurphilosophie uit dien tijd) de oorsprong van de religie te verklaren uit het geloof in geesten, die allerwege zouden huizen. Maar zij, die verder doordachten kwamen tot de eindconclusie, dat de religie, ontstaan uit het geloof aan geesten, berustte op een fictie. Religie was derhalve een waan, en paste niet meer voor den modernen mensch.

Maar het verzet rees ook bij de moderne Theologie tegen de theorie van het Animisme. Men zoch weer iets anders! De Magie nam de plaats in van het Animisme. Slechts enkele geleerden, zooals Dr W. Wundt in Duitschland, en Dr A. W.

Nieuwenhuis te Leiden bleven aan de animistische oorsprong van de religie vasthouden, maar bijna ieder ander ging weer overstag.

De theorie van de magie regeerde echter niet zoo lang, als die van het Animisme. Men ging (op evolutielijn begrijpelijk!) nog verder terug, en zocht naar praemagie, en meende dat te vinden in de menschelijke gestes. Iemand die in toorn de geste maakte van slaan, merkte, dat de omstanders daar bang voor werden. Zoodoende kwam hij er toe van de geste alleen al invloed te veronderstellen, en werkte dat uit tot magie.

Sommigen zien in religie en magie tweelingzusters, anderen twee vijandinnen.

Waar de Theologie zoo vaak in aanraking kwam met de theorie van de magie, is het aanbevelenswaardig, dat ook van Gereformeerde zijde een onderzoek ingesteld wordt naar de beteekenis en de oorsprong van de magie. Te meer waar de magie een werkelijk voorkomend verschijnsel is, dat een groot deel van de buiten-Christelijke religies beheerscht.

Wij deelen ons onderzoek aldus in:

I. De etymologische beteekenis van het woord „magie".
II. De verschijnselen van de magie.
III. De definitie en het wezen van de magie.
IV. De oorsprong van de magie.
V. Geschiedenis van de magie.
VI. Bijbel en magie.

I.

De afleiding van het woord magie is onzeker [1]). Er bestaan drie verklaringen:

1. ontstaan uit het Semitische „mag", de diepte;

2. ontstaan uit het Arische „mah" of „maghu", groot. Vergelijk het Sanskrit „maha", of Grieksche μεγας. Ook in het Maleisch en Soembaneesch „maha";

---

[1]) P. R. E.[3] XII 59.

3. ontstaan uit het Sumerische „J. M.", verhevenheid, vrees.

Herodotus wijst op de Arische Mediërs als oorsprongsland van de magie. Men zou hoogstens kunnen zeggen, dat voor Herodotus en de Grieken het woord magie van de Perzen afkomstig is. Want de magie zelve kenden de Grieken al eerder. Maar Herodotus' mededeeling kan wijzen op de Arische oorsprong van het woord, daar de Meden Ariërs zijn.

Het meest bekend is het woord magie uit de Babylonische litteratuur, die het schijnt overgenomen te hebben van de Sumeriërs. Dit is ook een niet-Semitisch volk, misschien Indo-Germaansch, en dan verwant met de Meden. De boven opgegeven etymologische verklaringen van de Ariërs en de Sumeriërs vertoonen ook eenige gelijkenis. Waaruit zou geconcludeerd kunnen worden, dat het woord magie van niet-Semitische oorsprong is, en waarschijnlijk van Indo-Europeesche afstamming is, en „het groote, verhevene" beteekent. Deze verklaring stemt overeen met hetgeen onder uiteengezet zal worden, dat de magie in oorsprong met de goden in verband gebracht werd.

Het meest bekend is de magie uit de Babylonische litteratuur, welke het overgenomen heeft van de Sumeriërs. Opmerkelijk is, dat de magie sterk bloeide bij de Chaldeeën, die in hetzelfde gebied woonden, als de vroegere Sumeriërs, en hunne macht deden gelden na den ondergang van het eerste Babylonische rijk. Van de Sumeriërs is van het oude geloof nog veel overgebleven bij de gewone bevolking, die later een nieuwe stek van de oude magische plant deed opschieten.

Maar dit staat wel vast, dat wij uit de etymologische beteekenis niet veel concludeeren kunnen omtrent de inhoud van het begrip magie.

In Babylonië, van waar uit het woord „magie" via de Heilige Schrift, en de klassieke litteratuur overging in de Europeesche talen, vinden wij de Magiërs als bezweerders tegen de daemonen bij ziekten. Zoodoende werden zij de

dokters. „Mugi" krijgt de beteekenis van artsen. Zij hielden zich op met waarzeggerij, dooden-ondervraging en astrologie.

In Egypte treffen wij ongeveer hetzelfde begrip aan, waar de toovenaars door belezingen e. d. ziekten genazen.

Het woord „Magiër" vinden wij als zoodanig alleen in het Nieuwe Testament. In het Oude Testament vinden wij diverse woorden, die vertaald worden met tooveren e. d.

Het woord „חרטם" vinden wij in Gen. 41 : 8 ; 41 : 24 ; Ex. 8 : 7, 18, 19 ; 9 : 11 ; Dan. 1 : 20 ; 2 : 2, 10, 27 ; 4 : 7, 9 ; 5 : 11. En beteekent, volgens Gesenius „griffel".

Het woord „כשפ" vinden wij in Ex. 7 : 11, 22 ; Dt. 18 : 11 ; Dan. 2 : 2, 10, 27 ; Mal. 3 : 5 ; Nah. 3 : 4. Dit woord beteekent : snijden, zich verwonden, bidden ; en stemt dus overeen met „חרטם".

Soms wordt in de Stv. het woord „אוב" vertaald met „toovenaar", terwijl het in werkelijkheid geestenoproeper beteekent : 2 Kron. 33 : 6. Dit laatste heeft dus meer een animistische beteekenis.

Uit de beteekenis van de Oud-Testamentische woorden blijkt, dat in die dagen en in die streek de magie grootendeels bestond uit het zich zelf verwonden, om zoodoende invloed uit te oefenen op de goden. Waarschijnlijk ging dit gepaard met extase (Shamanen), zooals op de berg Karmel, ten tijde van Elia.

In het Nieuwe Testament treffen wij de volgende woorden aan : „*μαγος*", hetgeen algemeen met „toovenaar" vertaald wordt. Terwijl in Mattheus 2 het woord Magiër ongetwijfeld sterrenkundige beteekent. Mantiek en magie gaan hier blijkbaar samen, zoodat hij, die geheime wetenschap uit de sterren afleest, die wetenschap ook gebruikt voor tooverhandelingen.

In Openb. 21 : 8 ; 22 : 15, treffen wij in de vertaling het woord „toovenaar" aan, maar in het Grieksch „*φαρμακος*", hetgeen eerder giftmenger beteekent. Deze beteekenis stemt overeen met wat wij aantreffen bij de Eg ptenaren, waar de toovenaars ook de artsen zijn.

Alleen in Handelingen troffen wij dus het woord „μαγος" aan, maar blijkbaar bestond er in de meening der menigte niet zooveel verschil tusschen een toovenaar, een sterrenkundige en een arts.

Wat de sterrenkundige betreft, in Babylonië zijn de sterren en hemellichamen goden. Daar wordt dus de magie van de goden afgeleid. Hetzelfde mogen wij veronderstellen van de „φαρμακοι", dat zij hun bekwaamheid van de goden afleiden. Ook onder de Indianen worden de toovenaars „medicijnmannen" genoemd, en hun medicijn hebben zij allerwege ontvangen van de goden. En de zich kervende priesters gebruiken hun extase om de goden te dwingen.

Dit alles is in zoo verre van belang, dat de Heilige Schrift doet vermoeden, dat de magie van de goden is afgeleid, en niet omgekeerd — zooals de evolutiegeleerden veronderstellen — dat de goden ontstaan zijn uit de magie.

II.

De beschrijving van de verschijnselen van de magie vereischt groote beperking in dubbel opzicht.

Ten eerste is het aantal magische verschijnselen zoo exorbitant groot, dat wij alleen enkele typeerende voorbeelden kunnen aanhalen.

Ten tweede moeten wij al beginnen met een voorloopige definitie en afperking van het begrip magie, willen wij niet in de groote magische ruimte verdwalen, of magie noemen, wat geen magie is.

Het is een bezwaar, dat bijna alle schrijvers over magie het begrip te ruim nemen, en daardoor onduidelijk worden, ja zelfs verward raken in eigen beweringen. Men noemt dan alle geheimzinnige krachten, woorden, en daden (en ook die als geheimzinnig voorgesteld worden) magie. Ja, men breidt het soms uit tot alle kracht die uitgeoefend wordt.

Wij beperken ons, en snijden af :

1. alle te voorschijn treden van kracht, hetgeen wij dynamisme noemen ;

2. alle onbewuste invloed van een of ander voorwerp op den mensch.

Voorloopig noem ik magie : „het zondige verkrijgen, gebruiken of afweren van allerlei krachten in geheimzinnigen arbeid".

Magie onderscheid ik ten scherpste van „dynamisme", wat b.v. iemand als Preusz, de bekende voorman van de Magische Theorie in Duitschland, en ten onzent v. Ossenbrugge, niet doen. Dynamisme is de theorie, dat er in alle schepselen een verborgen kracht zit, die gebruikt kan worden of vanzelf daaruit gaat om invloed te oefenen. De emanatie-theorie van Kohlbrugge [2]) is een tusschentheorie tusschen het dynamisme en de magie. In de schepselen zit kracht, (dynamisme) ; deze kan uitstralen (emanatie) ; en kan dan ook welbewust door den toovenaar gebruikt worden (magie). De magie is dus alleen mogelijk op grond van het dynamisme, dat er overal kracht is, die gebruikt kan worden. Omdat alle schepselen een verborgen kracht in zich hebben, wil de toovenaar die krachten in eigen dienst stellen om op geheimzinnige manier, eigen doel te bereiken. In dat geheimzinnige is de gedachte verborgen, dat hij meer dan een ander meester is over die krachten, dus van hooger, goddelijker rang. Hierin komt de deificatiezucht van den mensch al uit. Ja zelfs staat hij, zooals de Brahmaan in Indië, boven de goden, daar deze ook aan de alomtegenwoordige kracht onderworpen zijn en de Brahmaan door zijn offers deze beheerscht. Doorgetrokken vinden wij diezelfde gedachte in het Boeddhisme, waar de goden Boeddha komen vereeren op den dag dat hij tot de „kennis" is gekomen, dus het Boeddhaschap heeft bereikt. De mensch boven God ; niet eens meer gelijk aan God.

Onder magie versta ik dus niet de theorie, dat er van voorwerpen buiten toedoen van den mensch krachten uitgaan. B.v. een stamhoofd neemt in zijn prauw geen hertenvel mee, anders wordt zijn zoon laf. Dat is alleen bijgeloof, gegrond

---

2) Dr. F. H. Kohlbrugge, 's Menschen Religie, Groningen 1932.

op de gedachte, dat er van het vel van het bange hert invloed zal uitgaan op zijn zoon. Men kan dit sympathetisch dynamisme noemen, maar geen magie, want elke opzettelijke handeling is hier ver. Magie sluit een opzettelijke handeling in, die het doel heeft krachten aan te wenden of af te weren.

Onder magie hoort ook niet een geval als het volgende: De Guro's aan de Elpenbeenkust zoeken steenen bijlen (donderkeilen), leggen die in het water, en baden erin. Van den uit den hemel gevallen steen gaat kracht uit, waarvan men zelf heil verwacht.

Ook menschen kunnen een centrum van kracht vormen, bv. de koning brengt regen en vruchtbaarheid in Oost-Midden-Afrika. [3]) In Indonesië wordt onder de zooveelste rangs Christenen soms de Bijbel onder het hoofdkussen van een zieke gelegd ter genezing. Men hoopt op de gunstige, goddelijke invloed, die uitgaat van den Bijbel, maar dan alleen materialistisch gedacht.

Een tusschenvorm tusschen magie en dynamisme kan men het volgende noemen : als in West-Afrika een afgodsbeeld de menschen niet meer zooveel helpt als vroeger, dan wordt het beeld met bloed besmeerd om het weer op krachten te krijgen. In bloed zit veel kracht, het doet immers leven. En als het beeld weer kracht toegevoerd krijgt, dan wordt het weer machtig te helpen.

Of : men verricht eenige arbeid bij wassende maan, opdat het gelukken zal. De toenemende maan werkt dan dynamisch gunstig. Om te zeggen „magisch-gunstig" werkt verwarrend. Hetzelfde is b.v. bloed mengen door paddi, opdat men veel oogst zal ontvangen.

Talloos zijn de voorbeelden in de werken over de magie, waarin het onderscheid met het dynamisme niet uit elkaar wordt gehouden, zooals bij F. G. Frazer. [4])

Zeer duidelijk treedt de verwarring in de terminologie aan

---

[3]) E. Johanssen, Geistesleben Afrikanischer Völker, München, 1931.

[4]) F. G. Frazer, The Golden Bough [3], Londen 1911.

den dag in de woorden van Prof. C. Spat [5]) : „dat bij alles, wat met de zintuigen is waar te nemen, een mystiek element behoort, een magische kracht".

De reliquiendienst is dynamisch van opvatting : de krachtige overblijfselen van krachtige personen (heiligen) waarvan men krachtige werking hoopt. Dit is sterk verwant met het pars pro toto begrip [6]). De reliquiendienst is dus zuiver heidensch en is niet wat Kurtz ervan zegt [7]) : „von einem in der menschlichen Natur begründeten Pietätsdrange".

Onder dynamisme behoort ook een geval als het volgende : van 1928 tot 1931 moest ik ter waarneming van het Zendingswerk in Oost-Soemba, maandelijks eenigen tijd in Oost-Soemba, in Melolo doorbrengen. Gedurende mijn afwezigheid in Melolo is daar herhaalde malen in de leegstaande pastorie ingebroken, waar alleen een zeer eenvoudig kantoortje was ingericht. Eenmaal werden een blikje tabak en alle aanwezige potlooden gestolen. Echter was één potlood op tafel achtergelaten. En een beetje tabak was in de waterput geworpen. Het doel hiervan was, dat ik dat potlood zou gebruiken, en van het water in de put drinken, waardoor ik deel zou krijgen aan het gestolene. Daardoor zou ik een zekere sympathie hebben met den dief, die hetzelfde ook gebruikte en zat te genieten van mijn tabak.

De bijgeloovige gedachte, dat het gevaarlijk is op Vrijdag uit te varen, of een geestelijke aan boord mede te voeren, berust ook op angst voor zekere dynamische krachten, die zouden kunnen gaan werken, maar is geen magie. Men zou dit negatief dynamisme kunnen noemen, terwijl positief dynamisme uitkomt in het volgende geval : men liet een vrouw op

---

[5]) Encyclopaedie van N. O. I. i. v. dynamisme.

[6]) Het pars pro toto begrip is m. i. mede ontwikkeld door de ervaring, dat iets, afgescheiden van een geheel, de eigenschappen van dat geheel blijft behouden ; of een tak, gestekt, uitgroeien kan tot een nieuwe boom.

[7]) J. H. Kurtz, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Leipzig, 1906, I, 309.

den akker werken, die veel kinderen gehad had ; „dan zou men veel oogst krijgen.”

In het dynamisme zien wij dus de gedachte, dat de schepselen krachten bezitten, die òf kunnen slapen, òf gunstig, òf ongunstig kunnen werken.

Deze uitwerking geschiedt door emanatie.

Een stap nader in de richting van de magie is de mantiek : het uitvinden van de krachten, door welke mantische wetenschap de mensch kan gewaarschuwd worden tegen gevaar, of geleerd kan worden deze krachten aan te wenden. „De mantiek ziet op een bepaald weten, de magie op een bepaald doen”. [8])

Zeer verwant met het dynamisme is ook de taboe-gedachte. Sommige voorwerpen of personen zijn vol krachten, en stralen deze aan allen kant uit. Men moet daarvoor oppassen, en niet naderen, tenzij men weet, dat zij gunstig werken. Taboe kan men echter (wat algemeen geschiedt) niet noemen, dat een met kracht geladen persoon, zich in acht neemt, om die kracht niet te verliezen, b.v. als vorst nooit meer uit zijn huis komt wegens „zijn heiligheid”, n.l. om die niet te verliezen. Vzv. mij bekend bestaat er in de litteratuur voor deze verschijnselen nog geen aparte naam, terwijl voor de juiste onderscheiding van al deze verschijnselen een aparte naam vereischt is. Tot nog toe worden verschillende begrippen en handelingen onder één woord — meestal wordt magie gebruikt — samengevat.

Dikwijls lezen wij van uitdrukkingen : magisch-gunstig of magisch-ongunstig, welke uitdrukkingen eigenlijk bedoelen : dynamisch-gevaarlijk of dynamisch-gunstig. Bv. de getallenleer van vele volken wordt magisch genoemd, maar is dynamisch. Zij zijn alleen magisch, als zij met opzet gebruikt worden voor het tooveren. In de Himalaya b.v. wordt het getal 5 het getal der vruchtbaarheid genoemd. Bij de Hindoesche lijkverbranding is het getal 7 als gunstig in gebruik ; bij de

[8]) Dr. W. Geesink, Gereformeerde Ethiek I, Kampen 1931, p. 251.

Japanners geldt het getal 7 voor ongunstig. Natuurlijk hangt de gunstigheid of ongunstigheid dezer getallen met andere gedachtesystemen samen, zooals theoriën over de vier hemelstreken, maanphazen, opbouw van het heelal e. d.

Lezen wij, dat ijzer of vuur sterk magische substanties zijn, dan moet daar mede bedoeld zijn, sterk dynamische. In de magie kan men die in het vuur of ijzer bevindende krachten dan gebruiken. De gedachte der Savoeneezen, dat een kraamvrouw een vuurtje onder haar ligplaats moet hebben, is een dynamische gedachte. Dat de Soembanees de kraamvrouw met heet water overgiet, eveneens. Zoo ook b.v. het ophangen van een hoefijzer ; paard en ijzer zijn beide sterk, dus versterkend. Het ophangen daarvan kan ieder doen, daar is geen toovenaar voor noodig, die buitengewone kennis heeft van rites, volgens welke een mensch zijn doel bereiken kan, met geheimzinnigheid.

Op Soemba vernam ik van een geval, dat een vader zeer vertoornd was op zijn zoon, omdat deze op een bepaalde plaats bamboe gehakt had, welke plaats een verboden plaats was. De vader werd ziek, en zocht de oorzaak daarvan bij den verboden daad van zijn zoon. Van het omhakken van die bamboe ging een verdervende invloed uit. Mogelijkerwijze is hier ook animisme in het spel, dat de bamboegeest in toorn den vader ziek maakte.

Op den grondslag van het dynamische bouwde zich de theorie van het opus operatum : de pastoors van West-Soemba zeggen tegen de heidenen : „mag ik uw kind doopen, dan komt het in den hemel". Het doopwater wascht an sich de erfzonde af. De Soembanees vat dit echter op als reinigende magie, en den pastoor als een magiër.

Van de vele magische handelingen heb ik van verschillende soorten ieder een voorbeeld uitgezocht, om ons inzicht te geven in de talloos gevarieerde magische verschijnselen.

1. Aanvallende magie : de Zuid-Oost-Australiër prikt in de voetstappen van zijn vijand, waardoor deze in de voeten gewond wordt. Of : de naam van den vijand onder de En-

gehneezen wordt op een stukje papier geschreven, daarna doorprikt ; de vijand zal aan verwondingen sterven.

2. Verdedigende magie : men trekt een cirkel rondom zich, en vervloekt ieder, die daar binnen durft te komen. De Soembanees maakt een knoop van alang-alang bij zijn sirih-pinang boomen, opdat de dief getroffen worde door de in die knoop vastgelegde vervloeking.

3. Gedachte-magie : door denken kan de Hindoe de goden beheerschen en de zaligheid bereiken. „Durch Denken etwas bewirken" [9]. „Magisch Denken" [10].

4. Woord-magie : het bekende belezen, zooals dat op de Veluwe nog voorkomt bij kiespijn. De bepaalde woorden hebben de kracht dier of mensch te genezen.

5. Sympathetische magie : In Nederland hoorde ik van een smid, die zich door een stukje ijzer verwond had, en toen dat ijzer in de olie doopte „dan wordt de wond wel weer beter".

6. Imitatieve magie : om beren makkelijk te vangen en tot zich te trekken, stellen de Indianen zich als beren aan, of houden een berendans.

7. Contact-magie : het laten aanraken van krachtige voorwerpen, b.v. crucifix, de zegenende handen van een bisschop (zeer verwant met dynamisme) [11].

8. Analogie-magie : om regen te krijgen storten de Australiërs water uit.

9. Bindingsmagie : om de vruchtboomen te beschermen hangt men teekens daaraan, bestaande uit in elkaar gebonden grasstengels, in welke teekens men een vervloeking vastbindt tegen een dief.

---

[9]) W. Krickeberg, Indianermärchen aus N. Amerika Jena 1924, p. 216 vv.

[10]) Dr. K. Th. Preusz, Die Geistige Kultur der Naturvölker [2], Leipzig, p. 7.

[11]) Dr. F. H. Kohlbrugge zegt in zijn aangehaald werk „besmettende magie" en noemt amuletten ; beter ware het, dit onder Dynamisme te rekenen.

10. Aantrekkingsmagie : Voordat de bewoner van de Kei-eilanden uitvaart, plant de priester-toovenaar een boom vlak aan zee, waaraan een loshangende liaan in zee hangt. Bij het uitvaren krijgt de zeeman een stuk van deze liaan mede; want die twee stukken hooren bij elkaar en zullen den zeeman weer veilig thuis brengen.

11. Afstootende magie : een Soembaneesche Radja spuwde naar een Christen, opdat deze ziek zou worden.

12. Homeopathische magie : het te eten geven van tijgervleesch aan een lafaard, opdat deze moedig zal worden.

13. Prophylactische magie : het opschrijven van formules of teekens op een stukje papier, welke men bij zich draagt om een rechtszaak te winnen.

Als een vader thuiskomt, gooit de moeder eerst wat vuur naar buiten, anders wordt het kind ziek (Soemba).

14. Reinigingsmagie : het lijk met wijwater besprenkelen (Roomschen), of de aanwezigen na afloop van een begrafenis besprenkelen (Soemba).

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat men de magische handelingen niet in een of twee groepen kan onderbrengen b.v. afstands- en nabijheidsmagie, (Vierkandt), daar dit te formeel is, en niet alles ondervangt. B.v. gedachtemagie is daar zeker niet onder te brengen. Wel is duidelijk dat alles gebruikt wordt door de magie om zijn doel te bereiken. Men kan hier onderscheid maken tusschen die acties welke voornamelijk een psychologische ondergrond hebben, en welke meer een natuurkundige ondergrond hebben. Meer psychologisch zijn gedachte-, woord-, sympathetische-, imitatieve magie Meer natuurkundig : contact-, bindings-, aantrekkings-, homeopathische-, afstootende, prophylactische magie. Het verschil is of men meer zijn ervaring met de natuur tot grondslag neemt of een functie van de ziel.

Maar het doel van de magie komt duidelijk uit, n.l. het beheerschen van alle dingen tot eigen voordeel, door op geheimzinnige wijze gebruik te maken van werkelijke of vermeende krachten.

Van de magie moeten wij hier duidelijk onderscheiden het goochelen, ofschoon toovenaars dikwijls van goochelkunsten gebruik maken [12]). Goochelen is het handig gebruik maken van voor ieder bekende handelingen en voorwerpen tot verbazing der omstanders. Tooveren is het gebruik maken van hoogere, verborgen krachten tot bereiking van een bepaald doel.

De middelen, die de magie aanwendt, kunnen en behoeven niet opgesomd te worden, daar deze onbeperkt zijn.

De personen, die de magie uitoefenen, zijn soms een bepaalde stand, en soms kan ieder, die daar aanleg voor heeft, toovenaar worden.

Gegrond op dynamisme, maar in nauw verband met de magie zijn vele handelingen, die ten doel hebben zich zelf te beschermen. Bv. haren en nagels e. d. moet men niet achteloos wegwerpen, want dan zou een toovenaar zich daarvan meester kunnen maken en in verband met bovengenoemd (no. 10) aantrekkingsmagie, slechte invloed kunnen uitoefenen. Tusschen afscheidingen van het lichaam en dat lichaan bestaan nog banden. (Dit is in werkelijkheid ook zoo; de urinologie berust op de wetenschap, dat er verband bestaat tusschen de urine en d e(vaak vermeende) ziekte).

Hebben wij de verschijnselen van de magie onderzocht, dan dient hier nog nagegaan te worden, de werkelijkheid van de magie, nl. of deze alleen berust op fictie, dan op werkelijkheid.

Door velen wordt de magie eenvoudig aangezien voor bedriegerij. Sommigen gelijk Preusz, noemen het Urdummheit. Maar de Heilige Schrift ziet de magie als een werkelijk bestaande duivelsche macht, waarvan de uitoefening met de doodstraf wordt bedreigd. Hoe onschuldig de toovenarij er ook dikwijls uitziet, in werkelijkheid zit de Satan er achter.

Dit erkent ook G. Voetius in zijn „De Superstitione", die echter onder den naam „magia" ook samenvat wat wij meer

---

[12]) Voetius noemt dit Magia Vana.

onder goochelen en handigheid verstaan, die hij magia vana noemt. De echte magie („uit een verbond met den duivel") noemt hij magia superstitiosa.

Ook Dr. W. Geesink erkent de werkelijkheid van de „zwarte" magie: „er bestaat inderdaad tooverij, onder inwerking van den Satan" [13]).

Verschillende berichten wijzen ook op een werkelijkheid van deze donkere arbeid. Slechts enkele kunnen wij hier aanhalen:

Pater Trilles [14]), die over het algemeen een nuchtere indruk maakt, zegt, als hij vertelt van zijn studies onder de West-Afrikaansche Pygmeëen (eigenlijk is dit een voorbeeld van mantiek): Ich habe es konstatieren können, dieses Sehen auf Entfernung, aber diesmal in die Zukunft, verwirklicht sich genau in den geringsten Einzelheiten: nicht nur der Ort der Jagd, nicht nur die Toten oder verwundeten Männer, die Zahl der getöteten Elefanten, die Zahl derjenigen, die entwischen, sondern auch die Zahl der Elfenbeinzähne: alles stimmte genau!" Evenzoo vertelt hij, dat hij een blikje kwijt was, en dat de toovenaar zijn tooverspiegel voor den dag haalt, en beweert, dat hij den dief ziet, in de spiegel. De toovenaar biedt den pater aan zelf te zien. En tot zijn groote verbazing ziet hij in den spiegel het beeld van een van zijn helpers. Deze man, ter verantwoording geroepen, bekent inderdaad het blikje gestolen te hebben.

Een toovenaar kon iets geheel en al laten verdwijnen, of zegt, terwijl hij den pater een hoorn in de handen geeft: „als ik uit de hut ga, dan kunt gij u niet meer bewegen of de hoorn uit uw hand leggen". Hij gaat uit de hut, en ondanks alle pogingen kan Trilles zich niet bewegen.

De H. S. zelve geeft ons vele voorbeelden van de werke-

---

13) Dr. W. Geesink, a.w. I, 253.

14) P. H. Trilles, Les Pygmees de la grande Sylve Ouest Equatoriale, 1932, aangehaald bij P. W. Schmidt, Ursprung der Gottesidee, IV, 166 vv.

lijkheid van de magie, zooals de toovenaars in Egypte. Ongetwijfeld konden zij zeer wonderlijke dingen doen, evenals in Babylonië. Maar in Egypte is het opmerkelijk, dat de toovenaars daar nadeden, wat Mozes en Aaron deden door Gods kracht. Daar was geen oorspronkelijkheid.

Ongetwijfeld zijn vele daden en wonderlijke kunsten, die wij in Egypte thans nog zien kunnen, en in Britsch-Indië, duivelskunsten, ofschoon verreweg het meeste alleen handigheid of bedrog is.

Dat dit alles onder de macht van den duivel staat, blijkt ook uit de bekentenis van een Batakker [15]) : Ein getaufter Batakscher Zauberpriester sagte mir, dasz er neben vielen Betrügereien auch über Künste verfugt habe, die er nicht anders erklären könne als damit, dasz teuflische Gewalten ihn dabei geleitet hätten ; dasz aber alle übernatürliche Kunst aufhörte, sobald die Botschaft von Jesu erklungen sei".

Sommige schrijvers spreken over sporen van magie in den Bijbel, en halen dan deze teksten aan : 2 Koningen 13 : 21 : „En het geschiedde, als zij een man begroeven, dat zij, zie, eene bende zagen ; zoo wierpen zij den man in het graf van Elisa ; en toen de man daarin kwam en het gebeente van Elisa aanroerde, werd hij levend en rees op zijne voeten".

Dit zouden wij eerder een geval van dynamisme kunnen noemen, daar hier van opzettelijk iets bewerken door een wonder geen sprake is. Maar van het gebeente van Elisa ging zoo'n kracht uit, dat de doode levend werd [16]).

Evenzoo Handelingen 19 : 12 : „alzoo, dat ook van zijn lijf op de kranken gedragen werden de zweetdoeken, en dat de ziekten van hen weken en de booze geesten van hen uitvoeren".

Beide teksten worden natuurlijk door de Roomschen gebruikt ter verdediging van hun reliquiendienst.

---

[15]) Dr. J. Warneck, Lebenskräfte des Evangeliums [6], Berlijn, 1922, p. 267.

[16]) R. G. G. [2] i. v. Magie.

Echter ten onrechte.

Dat God ons in de H. S. deze twee gevallen mededeelt, wil nog niet zeggen, dat hetzelfde gebeurt bij alle reliquien van geloovigen. Juist deze twee gevallen worden ons in het bijzonder medegedeeld als iets zeer bijzonders. In de R.K. kerk zijn die wonderen aan de orde van den dag. Bovendien moeten wij opmerken, dat deze medegedeelde wonderen plaats vinden bij het gebeente en de doeken van twee groote Godsprofeten, en door God gebruikt zijn, om de menschen te binden en te trekken, en te wijzen op de boodschap die beiden brachten. Gelijk Christus vele wonderen deed, opdat men Hem gelooven zou. Elisa stond aan het einde van het rijk van Israel, als een der laatste Godsgezanten, Paulus was de eerste, die met groote kracht Gods Evangelie den heidenen bracht.

Deze twee buitengewone, bijzonderlijke medegedeelde gevallen van dynamisme mogen niet opgevat worden als sporen van magie in den Bijbel. Want juist de H. S. keert zich ten sterkste tegen al wat tooverij is. Omdat daar de duivel zich in openbaart.

De nadruk moet er op gelegd worden, dat deze gevallen dynamisme zijn en niet magie. Dit laatste is met opzet door den mensch uitgeoefende macht over Gods Schepping ; maar in bovengenooemde teksten geeft God nieuwe krachten alleen door Zijn toedoen, daarbij gebruik makende van middelen, waardoor de menschen gebonden worden aan de predikers, door Hem gezonden, opdat zij in God zelf zouden gaan gelooven. Van eenige menschelijke tooverhandeling is daarbij geen sprake.

III.

Nu wij de diverse verschijnselen beschouwd hebben, moeten wij trachten door te dringen tot het wezen van de magie.

Tallooze schrijvers over dit onderwerp hebben definities gegeven. Eenige daarvan zullen wij mededeelen en controleeren. Daarbij zal blijken, dat velen magie verwarren met dyna-

misme, of met gewoon menschelijke psychische acties. Vanzelfsprekend zijn bij den tooverenden mensch psychische functies in werking, maar deze vormen niet het wezen van de magie.

Magie wordt met dynanisme verward door : R. Otto, [17]) : „magisch" zegt hij, „is van-zelf-werkend". Terwijl hij op een volgende pag. magie verwart met psychische actie : „numineus gevoel voor het Gansch-Andere, de Macht. In de magie wil men zich die toeëigenen."

„Magisch hat da sMoment des nüminösen in sich, ohne notwendigerweise zugleich die illegitime „Zauber"-macht bedeuten zu müssen" [18]).

Dr. A. van Deursen [19]) : de grootste schat, die de „Groote Geest" aan de Cheyenne gaf ,waren de 4 medicijnpijlen : deze hebben een bijzondere magische kracht".

Magie wordt verward met mantiek door :

Dr. A. Kuyper [20]) als hij spreekt over de genoemde tekst in Deuteronomium : „wat anders nu is al zulke drang naar huichelarij in zijn diepsten grond opgevat, dan de zucht om, nevens het principium naturale, een andere principium cognitionis te vinden, voor al de aangrijpende levensvragen, waarover het principium naturale geen licht spreiden kan". Deze verwarring is zeer verklaarbaar, daar Deut. beide zaken in dezelfde tekst ook gebruikt.

De magie wordt verlegd in de psyche (terwijl het in werkelijkheid een handeling is, die natuurlijk gepaard gaat met psychische acties) door :

Dr. H. Visscher [21]) : „de zucht om hooger macht in dienst te nemen."

Dr. M. Schlunk : „die Ueberzeugung, durch geheimnis-

---

17) R. Otto, Gottheit und Gottheiten der Arier, Gieszen, 1932, p. 90.

18) R. Otto, a.w. p. 7.

19) Dr. A. van Deursen, Der Heilbringer, Groningen 1931, p. 125.

20) Dr. A. Kuyper, Encyclopaedie II, Kampen, 1909, p. 350.

21) Dr. H. Visscher, Inleiding tot de Godsdienstgeschiedenis v. d. natuurvolken, p. 173.

volle Kraftwirkungen Einflusz auf die Welt der Uebermenschlichen Mächte und Wesen gewinnen zu konnen." [22])

Ziegenbalg [23]) : „Magie is een kracht, die „allerhande Fantasiën" wekt, de Urheber van alle Kunst (!)

Kohlbrugge [24]) : „het emaneeren van den menschelijken wil".

Dezelfde meening is Dr. H. Visscher op een andere plaats toegedaan[25]): dasz man auf geheimnisvoller Weise durch den Willen taten verrichten könne". Oschoon ook op juiste manier vermeld wordt, dat magie daden in zich sluit.

Dr. G. van der Leeuw [26]) : „le raisonnement affectif, qui se dirige vers l'interieur". Tegenover deze vage, verwarde definitie drukt Dr. v. d. Leeuw zich beter uit in deze definitie [27]) : „De mensch, die magisch tot de macht, tot God, tot het leven nadert, staat er superieur tegenover, hij gevoelt zijn waarde, hij dwingt, hij beveelt".

Dr. K. Beth [28]) : „Die Magie ist sonach in ihrem eigentlichen Wesen die einfache und unverhüllte Objectivierung des Wünsches in der menschlichen Vorstellung, und der factische Erfolg oder die reale Objectivierung ist nichts anderes als die zufällige Bestätigung jener idealen Objectivierung".

Dr. W. Schmidt : „des Gefühl der absoluten Ohnmacht mit welcher der Primitive Mensch der groszen Natur gegenüberstand" [29]).

---

[22]) Dr. M. Schlunk, Die Weltreligionen und das Christentum, Gütersloh, 1932.

[23]) Ziegenbalgs Malabarisches Heidenthum, Amsterdam, 1927 (uitg. K. A. van Wet) p. 213.

[24]) Dr. F. H. Kohlbrugge, a.w. p. 72.

[25]) Dr. H. Visscher, Religion und Soziales Leben bei den Naturvölkern, Bonn, 1911, p. 273.

[26]) Dr. G. v. d. Leeuw, La Structure de la mentalité primitive, Paris, 1928, p. 38.

[27]) Dr. G. v. d. Leeuw, Inleiding tot de Godsdienstgeschiedenis, Haarlem, 1924, p. 133.

[28]) Dr. K. Beth, Religion und Magie ^{2}, 1928, Leipzig p. 205, 121.

[29]) P. W. Schmidt, Handbuch der Vergleichenden Religionsgeschichte, Munster, 1930.

De magie wordt speciaal opgevat als een intellect-actie door :

Mr. F. D. E. van Ossenbruggen [30]) : „Magie is primitief denken, associatief denken (van causaal verband hebben de primitieven al zeer weinig begrip).

Fr. Graebner [31]) : „Het natuurlijke wordt bovennatuurlijk opgevat".

Bertholet [32]) : „In Praxis umgesetzte dynamische Weltauffassung".

Magie wordt verward met mystiek door :

Levy-Brühl [33]) : „La magie, se preoccupant d'utiliser les relations mystiques".

De magie wordt verward met Animisme door :

Obbink en Brouwer [34]) : „Het door geheime wetenschap beheerschen van geesten en daemonen". Deze schrijvers hebben geen eensgezinde opvatting, want op andere plaatsen komen wij weer andere definities tegen : „een handeling, waardoor bovenmenschelijke krachten worden in werking gesteld" [35]) of : „handelingen, waarvan kracht uitgaat [36]) (zeer onvoldoende, want van een draai om iemands ooren gaat ook kracht uit) ; of : „onpersoonlijk, dwingend werken" [37]) (verward met dynamisme).

Ch. Keysser [38]) : „Die Zauberei ruht auf der Anschauung von der menschlichen Seele".

---

[30]) Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, „Het Primitieve Denken", Bijdr. T. L. V. dl. 71, 1915, p. 33.

[31]) Fr. Graebner, Das Weltbild der Primitiven, München, 1924, p. 16.

[32]) R. G. G.², III, 1840.

[33]) Levy-Brühl, Les Fonctions mentales⁸, Paris, 1928, p. 341.

[34]) Obbink en Brouwer, Inleiding tot den Bijbel, Amsterdam, 1928, p. 411.

[35]) Idem p. 164.

[36]) Idem p. 421.

[37]) Idem p. 439.

[38]) Ch. Keysser, Ajo, Nürnberg 1936, p. 99.

Dr. H. Bavinck [39]) : „De kunst om door speciale woorden of handelingen de bovennatuurlijke, persoonlijke geesten tot het bewerken van eenig goed of tot het weren van eenig kwaad te bewegen". (Deze definitie werd geformuleerd in een tijd toen de Animistische theorie hoogtij begon te vieren, dus staat onder invloed van den tijd ; nu zou Dr. Bavinck ongetwijfeld een andere definitie geven).

Zeer onvoldoende definities geven nog de volgende schrijvers :

Dr. Lehmann [40]): „Übernatürliche Kräfte herbei zu führen" (dat doet het spiritisme ook).

Dr. B. Ankermann [41]) : „een fluidum of emanatie, waarvan men zich meester maakt" (dit doet de natuurkundige ook! Ankermann deelt de magie in in positieve of actieve en negatieve of passieve. Maar waaronder hoort dan bv. van de genoemde verschijnselen no. 3, 4, 5, e. d.?)

Dr. Th. v. Danzel [42]) : „als magische Handlungen werden wir also Bräuche und Ausübungen bezeichnen, deren Wirkungen nicht ohne weiteres aus den einfachen natürlichen Bewegungen, aus denen sie sich zusammensetzen, erklärt werden können".

Dr. W. Geesink [43]) : „de magie ziet op een bepaald doen". (Zeer vaag). Zeer veel beter is zijn definitie op p. 312 : „de kunst om door zekere formules, ceremoniën, kunstmatig opgewekte extase zich meester te maken van bovenzinnelijk werkende krachten, en die te gebruiken voor geheimzinnige werkingen" (magie geschiedt meestal zonder extase).

Voetius [44]) : „Deze deelt de magie in drie deelen, de magia

---

[39]) Dr. H. Bavinck, Geref. Dogmatiek, Kampen, 1906, III, p. 144.

[40]) E. Lehmann, Mystik in Christentum und Heidentum [2]), Leipzig, 1918, p. 13.

[41]) Dr. B. Ankermann, in Chantepie d. l. S. Lehrbuch der Religionsgeschichte I, Tübingen, 1925.

[42]) Th. v. Danzel, Magie und Geheimwissenschaft, 1924, p. 2, 3.

[43]) Dr. W. Geesink, a.w., p. 251.

[44]) G. Voetius, De Superstitione.

bona, vana en superstitiosa. Magia bona is het doen van wonderen, door gebruik maken van voor anderen verborgen krachten ; magia vana komt overeen met ons goochelen ; magia superstitiosa is tooverij uit een verbond met den duivel. Voetius zegt niet, wat magie nu eigenlijk is. Hij beschikte ook nog over weinig gegevens uit de volkerenwereld.

Juiste definities geven m. i. :

Dr. E. Lehmann [45]): ,,De natuur voor eigen doel gebruiken. Deze natuurkrachten zijn soms werkingen, soms geesten (maar het zondige komt in deze definitie niet uit).

Dr. W. Wundt [46]): ,,jede Wirkung, die auf eine völlig unbegreifliche Weise von Menschen oder Geistern ausgeübt werden kann, um Heil oder Unheil hervorzubringen, oder auch um drohendes Unheil ab zu wehren." Hij verklaart verder, dat magie het doel heeft zielekrachten van anderen zich toe te eigenen, en de dooden van de levenden verre te houden. (Zooals te verwachten was van Wundt beperkt hij zich alleen tot animisme en ziet de zonde in de magie niet).

Dr. K. H. E. de Jong [47]) : ,,de magie is in wezen handelen, actief optreden bij uitnemendheid, en wel met behulp van wonderbaarlijke middelen". (Ook hier wordt de zonde vergeten).

Dr. J. Richter [48]) : ,,Ein system von Riten und Zaubersprüchen durch welche der Primitive der feindlichen Maechte Herr werden, und die unsichtbare Kraft in seinen Dienst stellen will" (vergeten is dat niet alleen de primitieve toovert en zonde wordt de tooverij ook hier niet genoemd).

Zöckler [49]) : ,,das Streben oder die angebliche Kunst, mittelst verborgene Kräfte übernaturliche Wirkungen hervorzubringen. Zöckler onderscheidt in daemonische magie, reli-

---

[45]) Dr. E. Lehmann in Chantepie, a.w. I par. 1.

[46]) Dr. W. Wundt, Völkerpsychologie IV [4], Leipzig, 1926.

[47]) Dr. K. H. E. de Jong, Magie bij Grieken en Romeinen, Haarlem, 1921, Voorrede.

[48]) Dr. J. Richter, Evangelische Missionskunde II, Leipzig 1927, p. 120.

[49]) Zöckler in P. R. E. [3] i. v. magie.

gieuze, en natuurlijke. Dit laatste is eigenlijk geen magie. Bovendien is de onderscheiding zeer onduidelijk en staat blijkbaar onder invloed van de theologie van de 17e eeuw. Maar zeer modern doet daarentegen een uitdrukking aan als deze: „Magie hoort tot het niet te verdrijven deel van alle religie". Terwijl voor ons vaststaat dat magie een verschijnsel van groote degeneratie is, seniele aftakeling van het heidendom. Zeer juist is de opmerking van Schneider [50]), ofschoon deze leefde in een tijd, dat de evolutietheorie zich in al zijn kracht ontwikkelde: „het is nog nooit gezien, dat uit een primitieve godsdienst een hoogere orde ontstond".

E. Johanssen: „Magie strebt das Ubersinnliche sich dienstbar zu machen" (ook hier wordt weer de zonde vergeten [51]).

De meest juiste definitie (ofschoon nog niet volkomen helder) is gegeven door ds. L. P. Krijger: „het aanwenden van middelen, waardoor de mensch goddelijke machten dwingt zich aan zijn wil dienstbaar te maken" [52]).

Ik komt tot de volgende definitie:

„M a g i e i s h e t e i g e n m a c h t i g e, b u i t e n G o d o m, v e r k r ij g e n, g e b r u i k e n e n a f w e r e n v a n a l l e r l e i d o o r G o d g e s c h a p e n e n d o o r H e m o n d e r h o u d e n k r a c h t e n o p g e h e i m z i n n i g e m a n i e r, e e n d u i v e l s c h e k u n s t.

IV.

Nu wij het wezen van de Magie hebben nagegaan, moeten wij trachten de oorsprong te vinden, waarna wij in nauwe verbinding hiermede in par. V. eenige trekken van de geschiedenis van de magie in de wereldreligies kunnen nasporen.

Ook over de oorsprong van de magie zijn vele meeningen verkondigd, die ieder verband houden met de geloofsopvat-

---

[50]) W. Schneider, Die Naturvölker, Paderborn, 1885.

[51]) E. Johanssen, a.w. p. 250.

[52]) Ds. L. P. Krijger, de Macedoniër, Maart 1932, p. 88.

ting van den schrijver. Vooral op dit gebied is aan de fantasie vrij spel gelaten.

Ook over de oorsprong van de magie moeten wij de principes van de H. S. laten spreken, en niet als Dr. J. Richter zeggen : „Vor allem dürfen nicht vorgefaszte, vermeintlich biblische Konstruktionen über die Entstehung und das Wesen des Heidentums die Richtlinien geben" [53]). Zoo'n uitdrukking kan niet anders dan onze verontwaardiging opwekken.

In de H. S .vinden wij (behalve de historie van het Paradijs, waarover straks) duidelijk de transcendentie en de immanentie Gods geleerd. Door uiteenrukken en vereenzelvigen hiervan zijn de meeste heidensche systemen ontstaan. Tegenover de transcendentie staat de mensch als dienaar, tegenover de immanentie als medewerker Gods. Adam en Eva hebben hiervan een onfeilbaar besef gehad.

Door den zondeval werd dit besef in principe vernield, misbruikt, verworden.

De mensch was door God geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis ,als kind Gods, dus met behoefte aan omgang met God en Godsdienst. De zonde in het Paradijs is de verwerping van God en de ten troon heffing van den mensch. In de geschiedenis der godsdiensten moet dus vanzelf uitkomen een verdwijnen van de ware Godskennis, en een einddoel : de vergoddelijking van den mensch.

Toch houdt het menschenhart behoefte aan God en gods dienst. Vandaar dat hemel, zon, maan, sterren, natuur, die ren, planten e. d. tot goden werden verheven. Hetgeen moest uitloopen volgens het karakter van de zonde op menschen vergoddelijking en vooroudervereering. .Wij zien twee lijnen, die hetzelfde einddoel hebben, elkaar ontmoeten. De lijn van boven, die uitgaande van Godskennis en Godsaanbidding, de Goddelijke macht toefantaseert aan de groote machtige schepselen, als zon en onweer, welke goddelijke machten

[53]) Dr. J. Richter, a.w. II, p. 120.

langzaam afdalen tot op de kleinste voorwerpen (steenen e. d.), die allen goden worden ; en de tweede lijn, die tot doel heeft de vergoddelijking van den mensch, eerst voorouders, later ook de levenden. De goddelijke machten die de mensch kende door zijn sensus divinitatis en uit de traditie worden aan de dooden en levenden toegekend, die daardoor goden worden.

Voor ons is thans van belang speciaal de verwording van het besef van de immanentie Gods na te gaan. De immanentie in den mensch zelf leidde tot deificatie van den mensch zelf.

De verwording van het besef van de immanentie Gods zien wij in de zondeval al onmiddellijk optreden. Op gezag van den Leugenaar wordt door Adam en Eva geloofd, dat de vrucht van den boom macht heeft hen goddelijke eigenschappen te schenken. De kracht, die de vrucht in zich had (door God geschapen en onderhouden) wordt als zelfstandige kracht, los van God, ja zelfs tegenover God aangenomen. Dat is de magie in principe, gebruik maken van goddelijke kracht buiten God om, op instigatie van den Satan. En dat om zelf de Heerscher te willen zijn. „L'Homme pratiquant la magie est comme un chef d'orchestre dirigeant le monde", zeide S. Reinach. „De magie is een uiting van het heidendom" [54]).

Van uit deze oorsprong van de magie- en door den zondaar misbruikte kracht Gods in de schepselen — kunnen wij de verschillende theoriën beoordeelen.

Allicht zal een buitenstaander de opmerking maken, dat ik hier zeer bevooroordeeld te werk ga, en standpunt kies reeds voordat de zaak onderzocht is. Dit is zeer waar ; de bedoeling is ook niet anders. Van uit Gods Woord vinden wij de principes, ook ter beoordeeling van verschijnselen in het heidendom, en alle theoriën (hoe wetenschappelijk ook), die dat niet doen, zijn van te voren reeds geoordeeld. De waarheid is

---

[54]) Dr. G. Ch. Aalders, De Profeten des O. V., Kampen, 1919, p. 125.

maar eene, en wie zich „wetenschappelijk" daar niet aan stoort, is ook niet wetenschappelijk. Trouwens alle „wetenschappelijke" theoriën, die er voorgesteld zijn, stellen zich ook op een bevooroordeeld standpunt, al wordt dit onder veel woorden begraven. Hetgeen onder blijken zal.

De volgende theoriën zijn verkondigd over de oorsprong van de magie:

1. Magie is ontstaan uit een denkfout :

Dr. K. Th. Preusz: „die merkwürdige Begriffe der magischen Kraft: orenda, manitu, mana u. s. w. schlieszlich zu einer Persönnlichkeit verdichtet" [55]). Magie ist Urdummheit. „Diese menschliche Urdummheit ist der Ursprung der Religion und Kunst". Dit heeft ten gevolge een „unendliche Kette von Irrtümern" [56]).

J. G. Frazer: „de oorsprong van de magie ligt in de ontwikkeling van het denken". De mensch vertrouwt oorspronkelijk op zijn eigen kracht. Blijkt het, dat deze hem niet helpen, dan onderwerpt hij zich aan hooger macht, de gepersonifieerde natuurmacht [57]). Sterke critiek op Frazer leverde Dr. A. Lang [58]).

A. Vierkandt: „Godsdienst ontstaat uit magie; dumpfes Triebleben [59]). „In den aanvang der Religion und Zauberei" liggen „Unklarheit und Verschwommenheit des Denkens" [60]).

2. Magie is ontstaan uit het gemeenschapsleven:

Deze theorie wordt verkondigd door de Fransche School in de Ethnologie van A. Comte en Durkheim:

---

[55]) Dr. K. Th. Preusz, a.w. p. 31.

[56]) Dr. K. Th. Preusz, Der Ursprung der Religion und Kunst, Globus LXXXVI, p. 321 vv.

[57]) J. G. Frazer, The Golden Bough I, 1900, p. 62, 75.

[58]) Dr. A. Lang, Magic and Religion, Lomond, 1901.

[59]) A. Vierkandt, Die Anfänge der Religionen und Zauberei, in Globus XLII, p. 44.

[60]) P. W. Schmidt, Grundlinien einer Vergleichung der Rel. und Mythol. der Austr. Völker, Wien, 1910.

Hubert et Mauss : „un besoin sociale" [61]).

Durkheim : „l'origine de la magie dans la vie sociale" [62]).

In navolging van hen beweert ook E. Lehmann, dat magie persoonlijk is ontstaan uit persoonlijke behoeften, de religie gemeenschappelijke, cultusbehoefte is [63]).

3. De magie is ontstaan uit psychische functies :

a. gevoel van onmacht :

Dr. H. Visscher : „In het psychisch leven der menschen heerscht, als hij eigen onmacht om zijn doel te bereiken ervaart, of als de vrees machtig wordt, de drang om zich zelf van het bovenzinnelijke als een instrument te bedienen" [64]).

Dr. J .J. Fahrenfort : „Het gevoel van de ontoereikende macht der natuurlijke hulpmiddelen doet de natuurmensch grijpen naar andere"[65]).

Dr. P. W .Schmidt : „das Gefühl der Absoluten Ohnmacht". Elders beweert Schmidt dat de tooverij ontstaat „aus dem Anblick vom neuen, ungewohnten" [66]).

Het bleek boven, dat Frazer zich ook zoo iets denkt.

b. Gevoel van angst :

Marett : „Vage, maar angstwekkende machtsattributen" [67]).

E. Sidney Hartland : „Gevoel van vrees en eerbied" [68]).

c. Mystiek :

Levy-Brühl : „loi de participation" alles heeft aan alles

---

[61]) Hubert et Mauss, Exquisse d'une theorie generale de la magie, Paris, 1897.

[62]) E. Durkheim, Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse, Paris, 1912.

[63]) E. Lehmann, in Chantepie de la Saussaye, a.w. I par. 4.

[64]) Dr. H. Visscher, a.w. Inleiding, p. 192.

[65]) Dr. J. J. Fahrenfort, Dynamies en Logies Denken bij de Natuurvolken, Gron. 1933, p. 65.

[66]) Dr. W. Schmidt a.w. Handbuch, p. 148 ; en Ursprung der Gottesidee [2], 1926.

[67]) H. R. Marett, Treshold of Religion, Londen, 1909 p. 174.

[68]) E. Sidney Hartland, Rituel and Belief, London, 1914.

deel [69]).

d. Instinct:

A. Vierkandt: „dumpfes Triebleben" [70]).

e. Algemeen levensbeginsel:

W. Skeat :„gebruik maken van het algemeen levensbeginsel in den mensch en in de natuur doet magic art ontstaan [71]).

f. Levensgevoel:

K. Beth: „oorsprong van de magie is praemagie; dit is symbiotisch, sympathetisch levensgevoel, n.l. verwantschapsgevoel met het Gansch Andere, en gescheidenheidsgevoel met het Gansch Andere. Hieruit is verder toevalligerwijze de magie ontstaan". Velen werken tegenwoordig met het Gansch Andere. Beth was wel op den goeden weg, maar laat zich toch door de Evolutieleer van de wijs brengen [72]).

g. het gevoel voor het numineuze:

R. Otto: „het numineuse gevoel voor het Gansch-Andere, de tooverwereld, magische macht. De priester ontstond niet uit de gedachte van magie, maar de magie uit het werk van den priester, de met het numineuse bezetene". Dus magie ontstaan uit het alleen-menschelijke [73]).

„Aan het begin van de idee macht, waarin een numineus element spookt" [74]).

h. Louter emotie:

Söderblom, in zijn geheele boek doorloopend, leidt de magie en ook de godsdienst af van de enkele emotie [75]).

i. De magie is ontstaan uit extase:

J. W. Hauer: „de oorsprong is extase, irrationaliteit (hier

---

69) L. Levy-Bruhl, a.w., passim.

70) A. Vierkandt, a.w., Inleiding.

71) W. Skeat, Malay Magic, London, 1900.

72) K. Beth, a.w.

73) R. Otto, a.w.

74) R. Otto, Das Heilige, Breslau, pag. 146.

75) N. Söderblom, Das Werden des Gottesglaubens, Leipzig, 1926, p. 223.

werken Otto en Beth ook graag mede) [76]).

4. Magie is ontstaan uit Animisme:

Dr. H. Bavinck: de natuurverschijnselen zijn gepersonifieerd; werden aan booze geesten toegeschreven; en dit leidde tot magie [77]). Op een andere plaats is Bavinck op den juisten weg, hetgeen onder zal blijken.

Dr. W. Wundt: Magie is deel van het Animisme. De magie heeft twee grondslagen: n.l. de algemeene verbreeding, en het zelfstandig voorkomen van de magie zonder band aan mythologie en animisme, volgend de tegenwoordige schrijvers, zegt Wundt. „Maar", beweert Wundt, „de magie is alleen daar duidelijk, waar het zich verbindt aan daemonengeloof. Vaak zijn handelingen in magischen zin gebleven, waar het oorspronkelijk doel vergeten is" [78]).

Beide bovengenoemde schrijvers, Bavinck en Wundt (hoe dan ook Wundt door velen ouderwetsch genoemd wordt) zijn m. i. op den juisten weg. Want magie is niet zoomaar ontstaan toevallig uit een of andere actie of psychische toestand, maar is alleen mogelijk op religieuzen grondslag, door misbruik maken van de krachten, die God in de Schepping gelegd heeft. Waar in de plaats van God, de afgoden werden geëerd, is het vanzelfsprekend, dat de magie ook via deze goden werkt. Waar nog een afgodendienst bestaat (en dat is overal) kan het niet anders of alle krachten, die door de magie gebruikt worden, moeten toegeschreven worden aan die goden. Behalve in het materialisme, dat de macht der goden ontkent. Maar ook in dit materialisme wordt de materie tot god verheven. De sensus divinitatis werkt overal; het semen religionis schiet overal op.

5. Magie is ontstaan uit praeanimisme:

E. Lehmann: eerst dacht men zich allerwege krachten, later pas geesten [79]).

---

[76]) J. W. Hauer, Die Religionen, Berlin, 1923, I, p. 362.

[77]) Dr. H. Bavinck, a.w. I, 377.

[78]) W. Wundt, a.w. IV, p. 27.

[79]) E. Lehmann, in Chantepie de la Saussaye, a.w. par. 1.

Zeer onbestemd in zijn uitdrukkingen is :

Irving King : magie is ontstaan uit bepaalde levensbehoeften, van den mensch, waaruit bepaalde levensbehoeften ontstaan zijn [80]).

Er zijn ook verscheidene schrijvers, die beter aangevoeld hebben, dat de magie daarin zijn oorsprong vond, dat de zonde-mensch de door God geschapen en onderhouden krachten misbruikt, en in plaats van God die krachten aan afgoden toeschrijft. Ofschoon langzamerhand ook de afgoden minder werden in kracht en waarde, en aan de stof zelf goddelijke kracht werd toegeschreven.

Beth, hebben wij boven gezien, ging al in de richting van het onderscheid tusschen immanentie en transcendentie.

In de richting van het zoeken van de oorsprong van de magie in de krachten van God (afgoden) gaat ook Spieth, die mededeelt, dat bij de Ewe hetzelfde woord voor magie en Schutsgott gebruikt wordt [81]).

Dr. H. Bavinck : „de verschijnselen van mantiek en magie toonen als carricatuur nog gelijkenis met en strekken tot inindirecte bevestiging van de ware profetie en het echte wonder" [82]).

Pater Schmidt : de menschelijke handeling is altijd strikt persoonlijk. Later vielen de goden weg, en meende de mensch zelf te kunnen handelen. Men zoekt hulp bij de goden ; maar deze helpen niet. Men is niet sterk genoeg te dwingen, maar men gaat bidden (met woorden en gestes). Later worden de goden vergeten, en worden deze handelingen op zich zelf magisch [83]).

Dr. A. van Deursen : De grootste schat, die de „Groote Geest" aan de Cheyenne gaf, waren de 4 medicijnpijlen. Deze hebben een bijzondere magische kracht, welke boven-

---

80) Irving King, The Development of religion, New York, 1910.
81) Spieth, Die Religion der Eweer in Süd-Togo, 1911, p. 223, v.
82) Dr. H. Bavinck, a.w. I, 377.
83) P. W. Schmidt, Grundlinien etc. (a.w.)

natuurlijke kracht de Groote Geest hen verleend heeft [84]).

Chr. Keysser : Om wild te krijgen in een kuil is magie noodig : de kuil wordt door woorden gezegend ; de toovenaar roept twee geesten aan, die macht hebben over dieren, Tieng en Timala : „fühlt die Grube bis oben mit Wild" [85]).

Keysser had op zekeren dag hoofdpijn en koorts ; een jongen fluisterde een gebed aan een steentje, dat hij opgeraapt had :

Gleite, O Sonne, Gleite schnelle hinab,
Gleite hinab in des Meeres Grab !
Gleite wie Schiffe zu gleiten pflegen !
Gleite wie Schlangen auf glatten Wegen !
Wie der Saft eines Sträuches gleiten macht,
So gleite hinab in deiner Pracht !"

Toen werd het steentje naar de Zon geworpen [86]).

Hier wordt dus bij den Zonnegod om hulp gevraagd door middel van woorden en een steen als overbrenger van de boodschap. Hier blijkt duidelijk dat nog welbewust de magische kracht verwacht wordt van een afgod.

H. Beuchat : „men beschouwt de goden als de bezitters van alle tooverkracht en magische krachten, die de mensch begeert" [87]).

Kurtz : „Um die Weltschöpferischen Mächte bewältigen zu können, bedarf es der Magie" [88]).

Ook Dr. Kuyper ziet in de magie een verwording van het echte wonder Gods : „Toovenarij en waarzegging ontleenen haar oorsprong aan de neiging van het menschelijk hart, die in onzen zondigen toestand haar rechte bevrediging alleen kan vinden in het wonder en de profetie" [89]).

---

[84]) Dr. A. Van Deursen a.w. p. 125 (citeering van G. A. Dorsey,
[85]) Cgr. Keysser, a.w. p. 98.
[86]) Idem p. 99.
[87]) H. Beuchat, Manuel d'Archeologie Americaine, Paris, p. 331.
[88]) J. H. Kurtz, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Leipzig 1906, I, 86.
[89]) Dr. A. Kuyper, E Voto III, 532.

Wij hebben reeds gezien dat in de eerste zondedaad verscholen ligt het principe van de vrucht des booms te stellen in macht boven God. Ook dit komt uit in de diverse religies:

Kohlbrügge: „wendt de mensch deze krachten aan, dan doet hij hetzelfde wat goden en geesten doen" (die dus die machten boven zich erkennen) [90]).

Johannsen: „magie berust op een algemeene vage macht, die zelfs boven de goden troont" [91]).

Het is algemeen bekend, dat de Brahmanen het voorstelden, dat de goden afhankelijk waren van de offers.

Dit is de magie in zijn verste verwording.

Resumeerende komen wij tot de conclusie, dat de magie zijn oorsprong vindt in de zonde t. o. v. de immanentie Gods.

V.

Zoo mogelijk moeten wij nu nog iets trachten uit te vinden omtrent de geschiedenis van de magie in de godsdiensten der wereld.

De beginselen van de magie, zagen wij, lagen reeds in de zonde van Adam en Eva. Doch zij hebben hun zonde erkend, en de Messiasbelofte in geloof aangenomen. Daarin keerden zij terug tot het geloof in den Almachtigen God van hemel en aarde. Door den Messias (het Woord, door den Heiligen Geest toegepast) werd de werking van de zonde tegengehouden. Vandaar dat wij bij Adam en Eva wel de zonde aantreffen, die alles begon te bederven, maar ook zien het niet onmiddellijk wegzinken in het diepste heidendom. Magie zal hen verre gebleven zijn, ofschoon het beginsel van de magie met de zonde in hun ziel lag.

Bij het duren van den tijd echter werkte de zonde hoe langer hoe meer haar beginselen uit in de harten der menschenkinderen. God werd hoe langer hoe meer vergeten en ontkend. Echter bleven in Gods genade Zijn krachten werken. Eertijds

---

90) F. H. Kohlbrugge, a.w. p. 29.

91) E. Johanssen, a.w. p. 253.

erkenden Adam en zijn geslacht nog Gods almacht in heel de Schepping, maar langzamerhand gingen de menschen in hun kracht alleen staan. De zondaar wilde niet en zag ook niet meer Gods werkende kracht. Maar de natuurkrachten ging hij zien als losse, zelfstandige machten. Welke krachten hij tot zijn goden verhoogde : „zeggende : „deze is de groote Goddelijke kracht" (Handel. 8 : 10).

Uit het principe van het individualisme (dat de zonde in zijn aard is) werden ook deze groote goden onttroond, en verdeeld in hun verschijningen. De uiterlijk (aardsch) gezinde mensch, die aanziet wat voor oogen is, beschouwde de verschijningen zelf als de goden, welke verschijningen aangebeden werden. De verschijningen werden tot zelfstandige goden. „De groote goden werden in hun verschijningen aangeroepen" [92]).

Een voorbeeld hiervan is de adelaar in de godsdiensten van de wereld. Nadat men God verliet, werd de Hemelheer aangebeden. Maar deze Hemelheer was onzichtbaar. Daarom werd (doorwerking van de zonde van het tweede gebod) de hemel zelf tot zichtbare God. Maar deze hemel was koud en bewegingsloos. Toen werd de zon als Oog van den Hemel, en Hemelkoning(in) aanbeden. De adelaar, de hoogvlieger was de bode van de zon in alle zonnediensten over heel de wereld. Als bode werd hij de vertegenwoordiger, en met goddelijke eer omgeven, gelijk een gezant vaak met koninklijke eer wordt ontvangen. Zoo werd de adelaar zelf tot god verheven. Weer later werden zelfs de deelen de deelen van het adelaarslichaam verheven tot zelfstandige goden. Zoo zien wij, dat in Japan en bij de Indianen de adelaarsveeren goddelijke macht hebben. Deze veeren kunnen macht uitoefenen. Daarmede kan men tooveren. Zoo ontstaat de magie, die in wezen al in het begin van de zonde opgesloten lag.

Geen wonder, dat men in alle heidensche religies de magie aantreft als groot bestanddeel, en dat hoe verder het heiden-

[92]) Chantepie de la Saussaye, a.w. par. 18. (Indiërs).

dom uitgewerkt wordt, hoe meer de magie heerschen gaat.

Geheel verkeerd is het daarom de oorsprong van de religie in de magie te zoeken.

De feiten in de geschiedenis der wereldreligies toonen het anders. Het evolutie principe moet de religie laten ontstaan uit magie, en dit weer uit een op zekeren dag voorkomende onwillekeurige handeling, waaruit ook alle andere levensterreinen kunnen afgeleid worden. In principe is alles dan aan elkaar gelijk, en is het eerste begin een dood mengseltje geweest. Dit is ook het principe van de Fransche sociologische school.

Van uit dit principe ziet de boven meermalen genoemde J. G. Frazer de geschiedenis van de magie aldus : de mensch bemerkte in zijn ontwikkelende ervaring :

1 : dat gelijk gelijk voortbrengt (eigenlijk al in strijd met het evolutie-beginsel !) waarna men dit met opzet ging nadoen (analogie magie) ;

2 : een werking heeft zijn oorzaak : imitatieve magie ;

3 : dingen, die eenmaal verbonden waren, blijven na scheiding invloed op elkaar uitoefenen. (Bestaat dit niet in de fantasie van Frazer ?) ;

4 : alles hangt met alles samen. (Is ook dit niet fantasie van Frazer ?).

Onder invloed van Comte en Levy-Brühl zegt Frazer : „in de magie vertrouwt de mensch op zijn eigen kracht om de moeilijkheden in zijn leven te overwinnen ; blijkt dat deze niet helpen, dan onderwerpt hij zich aan hoogere macht, n.l. de door hem gepersonifieerde natuurmachten (hoe zou de mensch er toe komen deze natuurmachten te personifieeren, als zij het sensus divinitatis niet reeds in zich hadden ?).

Later, zegt Frazer, bleek den mensch, dat deze natuurmachten onderhevig waren aan wetten, dus geen personen met een eigen wil. Dan keert de mensch weer terug tot zijn eigen kracht, maar op hooger niveau. Zoo ontstaat de wetenschap.

Frazer erkent hiermede, dat dus wetenschap sterk met ma-

gie samenhangt. Hierin heeft hij gedeeltelijk gelijk, n.l. dat de materialistische wetenschap in principe hetzelfde is als de magie, dus zonde tegen God. Maar in de practijk blijkt, dat de wetenschap de magie niet overwint, maar juist bevordert. Gelijk Dr. Fahrenfort terecht opmerkt: „Alle uitnemende techniese hulpmiddelen ten spijt, neemt echter de magie een belangrijke plaats in" [93]). Hiermede is ook ontkend het beginsel van P. Saintyves: „Toutes les techniques furent magiques a l'origine [94]). Want de materialistische wetenschap ziet in de stof vanzelfwerkende krachten, die door den mensch beheerscht worden. Ditzelfde ziet de magie, die het alleen een beetje geheimzinniger doet en meer religieus. Ofschoon in wezen de magie geen religie meer is, want niet God wordt er gediend, geen God wordt om hulp gesmeekt, maar de mensch redt zich zelf wel. Magie is het ergste degeneratieverschijnsel van de religie.

In de verschillende godsdiensten zien wij ook de verschillende stufen van de ontwikkeling van de magie, zoowel, dat de magie nog in sterk verband staat met de goden en de krachten, die gebruikt worden erkend-goddelijke machten zijn; als dat die krachten in verband gebracht worden met de laagste afgoden; als dat deze geheel onafhankelijk van de goden gebruikt worden, ja zelfs dat de goden er aan onderdanig moeten zijn.

Over de lijn van de degeneratie der goden tot ook de aparte deelen van de schepping op zich zelf onpersoonlijke goddelijke machten hebben, welke door den souvereinen mensch gebruikt worden, is de magie ontstaan. Magie is de laatste uitlooper van de religie.

Het is niet zoo, dat magie naast religie staat, zooals ook sommigen denken. Er zijn drie meeningen: ten eerste, dat de godsdienst uit de magie is ontstaan [95]) (de evolutie); ten

[93]) Dr. J. J. Fahrenfort, a.w. p. 72.
[94]) P. Saintyves, La Force Magique, 1914, p. 12, 13.
[95]) K. Th. Preusz, a.w. p. 39.

tweede dat de magie uit de religie is gedegenereerd (ons standpunt); ten derde, dat de religie en de magie naast elkander ontstaan zijn en werken.

B. v. K. Beth staat op dit laatste standpunt, daar hij de religie laat ontstaan uit het geschiedenisgevoel met het Gansch-Andere, de magie uit het verwantschapsgevoel met het Gansch-Andere (invloed van de Fransche School). Religie is bovenmenschelijk, magie ondermenschelijk, zegt hij.

Op hetzelfde standpunt als wij staan de Roomsch-Katholieke Ethnologen, zooals Schmidt, Koppers, Gusinde, Schebesta,, die den laatsten tijd een prijzenswaardige activiteit aan den dag leggen, en belangrijke gegevens verzamelen tegen de evolutionistische school. Toch moeten wij ook van meening verschillen met hen. In hun geschriften komt nog te veel hun specifiek Roomsch standpunt uit, en daardoor gaan ook zij nog teveel mee met de evolutierichting.

Zij gaan te veel uit van de godsdiensten zooals zij deze op dit oogenblik vinden. Wel vinden zij bij de allereenvoudigste volkjes sporen van zuivere godsdienst, en weinig magie en animisme; maar reeds Dr. Bavinck [96]) waarschuwde ertegen, dat men van den tegenwoordigen tijd niet teveel conclusies mag trekken, daar tusschen Adam en Eva en deze volkjes een geweldige historietijd ligt, die wij niet overzien kunnen, wegens gebrek aan kennis daarvan.

Bovendien nemen zij het specifiek-Roomsche standpunt in van de oorspronkelijke bestaande zuiver intellectueele mensch, zonder Openbaring, aan wien het donum superadditum geschonken is. In hun theoriën wordt niet uitgegaan van de Openbaring Gods, maar van den mensch die in eigen gedachten en causaliteitsbehoefte tot een conclusie kwam, dat er een Schepper moest bestaan.

Niet alleen à priori zijn wij tegen het evolutie-idee in de geschiedenis der godsdiensten, maar ook de feiten zelf leiden ons bij nuchtere beoordeeling tot de gedachte van de dege-

---

96) Dr. H. Bavinck, a.w. I, p. 249 v.

neratie.

In de geschiedenis der godsdiensten zien wij, dat de magie reeds in het begin bestond (hetgeen van zelf spreekt, gezien het boven uiteengezette karakter van de eerste zonde), maar in den loop der historie allerwege zeer toenam.

In de boeken over magie vinden wij bijna overal het Polynesische mana of het Indiaansche Orenda genoemd, als het eerste in de geschiedenis der magie. De primitieven, zegt men, hebben oorspronkelijk een idee van een onpersoonlijke algemeene voorraad kracht, die overal is en aangewend kan worden. Later werden deze krachten gepersonifieerd tot goden, „schlieszlich zu einer Persönlichkeit verdichtet" zegt Preusz.

Het blijkt duidelijk, dat de wensch de Vader der gedachte geweest is. Want men beroept zich op Codrington [97]), maar juist Codrington laat zien, dat die manakracht alleen voorkomt bij goden en machtige personen. Het is dus niet zoo, dat die mana gecondenseerd werd tot goden, en dat de eerste mensch een algemeen abstract idee had van kracht. Dat is een modern Westersch begrip indragen in de ziel der eerste menschen. Maar het is juist andersom, dat eerst voor hen God bestaat, welke werd gesplitst tot goden, welke hoe langer hoe verder werden gesplitst tot ten slotte alle deelen der schepping vol werden geacht met kracht. Door denken en filosofeeren werd ten slotte de stelling geponeerd, dat die kracht een onpersoonlijke kracht zou zijn. (Britsch-Indië). Verschillende schrijvers hebben zich ook al verzet tegen dat mana- en orendabegrip, zooals P. W. Schmidt, K. Beth en P. Radin. Op Soemba komt het woord „mana" ook voor, en het beteekent daar „verheven, goddelijk".

Uit de litteratuur over de verschillende religies zal ik ten slotte eenige aanhalingen doen, om te laten zien, dat magie verval van religie en niet oorsprong van religie is.

Over de Britsch-Indische religies :

---

[97]) Codrington, The Melanesians, Oxford, 1891.

Ziegenbalg verhaalt, hoe een koning de oude religie van zijn stad verliet, en overging tot de Shamanen (de Magiërs), uit welk oud verhaal op te maken is, dat de magie reeds toen als bederf van de ware religie werd aangezien [98]).

Tiele: „de oudere Vedische liederen zijn ongedwongen dichterlijk, de jongere magisch". „Magie is een ziekte der godsdienst" [99]).

Graebner: De Brahmanen willen door kennis dwingen; het woord Brahma wordt langzamerhand zelf een tooverformule [100]).

Konow: de magische offers krijgen hoe langer hoe meer invloed, de goden gaan verbleeken, het Brahmanisme gaat zich ontwikkelen [101]).

Chantepie de la Saussaye: het laat ontstane Tantrisme is toenemende magie [102]).

Over Afrika:

Johanssen: der Glaube an die Magie macht verlogen, grausam, unsicher, macht den Menschen zum Mörder, ja zum Teufel. „Magie doodt de religie!" [103]).

Cayzac: „c'est la magie en general: le mage est prêtre, medicin et divin. Il reçoit de Dieu son ogo (magische kracht) et ordinairement le transmet a l'un de ses fils" [104]).

Over China:

Dr. O. Franke: Tao (oorspronkelijk de Hoogste God) wordt langzamerhand in het volksgeloof tooverkracht [105]).

Over Griekenland:

Obbink en Brouwer: „het daemonengeloof verdringt in

98) Ziegenbalg, a.w. p. 29.
99) Dr. C. P. Tiele, a.w. II, 118, 121.
100) Fr. Graebner, a.w. p. 16.
101) Dr. Sten Konow, in Ch. d. l. S. a.w. II, p. 40.
102) Chantepie d. l. S. a.w. II, 39 over de Indiërs.
103) E. Johanssen, a.w. p. 253.
104) P. Cayzac, La Religion des Kikuyu (Afrique Orientale) in Anthropos V, p. 313 (aanhaling van Schmidt).
105) D. O. Franke in Ch. d. l. S. I par. over den godsdienst der Chineezen.

Griekenland meer en meer de hooge godenwereld. Om zich nu tegen booze invloeden te weren, neemt een geheime wetenschap van tooverpractijken steeds meer in omvang toe" [106]).

Reville : in Griekenland is de magie later ingedrongen van uit Egypte en zeer sterk toegenomen in den keizertijd. Nero is een sterke bevorderaar van de magie. Alexander Severus geeft de magiërs zelfs staatstractement. Ook Julianus is een bevorderaar van de magie. De gnostici worden soms magiërs genoemd [107]).

Over Italië [108]) :

Kurtz : van wijwater is in de Christelijke kerk voor 950 geen spoor. (Dus invoer is degeneratie). Dit wijwater bestond echter allang over heel de wereld (ook op Soemba is het gewoon als reinigingsmiddel, en bv. in Afrika onder de Pygmeeën (Schmidt, Ursprung der Gottesidee IV). Het wijwater is in de Roomsche Kerk ingedrongen van uit Zuid-Italië [109]).

In de Middeleeuwen leefde de magie sterk op in de kerk, vooral door de verbintenis van de kerk met het heidendom. De heidensche gedachte van de dynamische macht van de stof, los van God, bevordert de theorie van het opus operatum. In den voor-reformatorischen tijd is Paracelsus, de geleerde, een bekend magiër. Door de Reformatie wordt alle magie weer verworpen. Buiten de Reformatie om loopt de Grieksch-Romeinsche humanistische lijn door tot de moderne materialistische cultuur, waarvan wij zagen in hoe nauw verband deze met de magie stond. Stof is kracht (Büchner). De Christelijke wetenschap stelt hier tegenover dat de stof door God geschapen, in zich goddelijke kracht heeft, die van minuut tot minuut door God onderhouden en geregeerd wordt.

---

106) Obbink en Brouwer, a.w. p. 300.

107) J. Reville, Die Religion in Rom. (deutsch von C. Krüger) Leipzig, 1888, 127, 135.

108) J. H. Kurtz, a.w. I, 322.

109) Sam Wide, Griechische Religion, Leipzig 1931, p. 17.

Door de moderne wetenschap wordt de kracht vergeleken met electriciteit (nuttig, maar ook gevaarlijk, taboe). Hoogstwaarschijnlijk heeft de bekendheid met de electriciteit bij vele geleerden medegeholpen tot vorming van hun gedachte aan magie als een onpersoonlijke alomtegenwoordige kracht. Of een eenvoudige ook zoo denkt? Ik vermoed van niet. Ook in de theorie van magie heeft de moderne wetenschap zijn bevindingen terug-geprojecteerd in de ziel van den eenvoudigen heiden.

Sam Wide: Zum Kultus gehörten auch die jährlich wiederkehrenden Feste. Einige von diesen waren zu einer Zeit entstanden, als die Magie im öffentlichen Leben vorherrschend war, und hatten wenigstens in älterer Zeit keine Anknüpfungen an bestimmte Gottheiten [110]).

Over Duitschland:

J. W. Hauer (irrationalist, die zich thans beijvert de oud-Germaansche godsdienst weer ingang te doen vinden, zegt toch): Magie ohne Religion ist nicht nachweisbar" [111]).

Over Egypte:

Lange: de moraal wordt tegengehouden door de Magie. Juist in het nieuwe Egyptische rijk bloeide de magie sterk op. In het oude rijk trof men daar weinig van aan [112]).

Over Babylonië:

Jeremias: oorspronkelijk is er bij de Babyloniërs zeer weinig magie. De meeste magie wordt later uitgeoefend in verband met Marduk (zoon van de zon) [113]).

Over Perzië:

Reville: in Perzië is historisch de magie later ingedrongen [114]).

Bij de Indianen:

---

110) Sam Wide, Die Altrömische Religion, Leipzig, 1931, pag. 75.

111) J. W. Hauer, a.w. I, 362.

112) Dr. H. O. Lange in Ch. d. l. S. I, par. 7 (over de Egyptenaars).

113) Dr. F. Jeremias, in Ch. d. l. S. I, par. 10 (over de Bab. godsdienst.

114) J. Reville, a.w. p. 127, 135.

Schmidt in heel zijn groote boek: Ursprung der Gottesidée): Hier is, wat betreft de Indianen en de Pygmeeën zeer veel materiaal voor ons betoog aan te treffen.

Bij de Pygmeeën:

Schmidt en Koppers: Algemeen staat vast van de oervolken (de Pygmeeën), dat de magie bij hen minder ontwikkeld is dan bij de cultureel meer ontwikkelde volken [115]).

De beweringen, dat magie ouder is dan religie worden derhalve door de feiten in alle wereldgodsdiensten weersproken. En beweringen te dien opzichte berusten alleen op een à priori, zooals: „Zauberwesen, das gewisz alter ist als der Götterkultus" wordt door den schrijver zelf elders weersproken, omdat het met de historie in strijd is: Aberglaube und Zauberglaube nehmen stetig zu" [116]). Ook Wundt erkent, dat magie alleen dààr duidelijk is, waar het zich vertoont in verbinding met zielen- en daemonengeloof [117]). Het blijkt dus, dat magie een degeneratie-verschijnsel is.

VI.

Ten slotte moeten wij nog even nagaan, wat de H. S. zegt over de magie. Vanzelfsprekend staat deze daartegenover antithetisch. Daar behoeft geen verschil van meening over te bestaan tusschen wie ook, want de uitspraken zijn te duidelijk, dan dat men zou kunnen veronderstellen, dat de H. S. uit de magie is opgekomen. Dat onder Israël ook magie voorkwam, zal niemand ontkennen; want juist omdat die heidensche invloed ook in Israël sterk was, moesten er zulke scherpe veroordeelingen gegeven worden.

De veroordeeling van magie als Gods Almacht aantastende, wordt uitgesproken in Ex. 7 : 11; Levit. 19 : 31; Levit. 20 : 6, 27; Dt. 18 : 10—12; 2 Kron. 33 : 6; Jer. 27 : 9; Nahum 3 : 4; Hd. 8 : 9; Hd. 13 : 6; en vele andere teksten.

---

115) Schmidt und Koppers, Völker und Kulture, Regensburg, 1924.
116) Sam Wide, a.w. p. 16, 75.
117) W. Wundt, a.w. IV, p. 27.

UIT DE REFORMATIE-TIJD.

De Hervorming te Epe in de 16e eeuw

door
G. VAN DER ZEE, Herv. Pred. te Vaassen.

De beteekenis van het woord Eep, later Epe, ligt in het duister [1]), maar met zekerheid kan worden vastgesteld dat het dorp Epe vanaf het vroegste begin der Middeleeuwen een centrale plaats heeft ingenomen aan de Oostelijke Veluwezoom. Het kerkgebouw vinden wij het eerst vermeld in 1176, maar bestond reeds eerder ... was gewijd aan den H. Martinus. In het algemeen waren de oudste bedehuizen op de dorpen zeer eenvoudig ingerichte kapellen, zooals een plaatje bij Ter Haar, Moll e.a. blz. 22 zulks bewijst. Dit is te Epe ook het geval geweest.

Onder Epe ressorteerde de geheele streek van Hattem tot Vaassen. Toen langzamerhand de bevolking zich uitbreidde, kwam er in het jaar 1176 een scheiding tot stand tusschen de ambten en kerken van Epe en Heerde, en dat wel op gezag van den Utrechtschen bisschop Goldefridus. [2]) Daarbij werd bepaald, dat de kapellen van Vaassen en Oene bij de moederkerk van Epe bleven behooren.

Wat nu de verdere geschiedenis der kerk betreft, ligt er tot de zestiende eeuw veel in het duister. Maar het is juist deze periode van midden 1500 tot midden 1600, die ons om hare geestelijke omwenteling het meeste belang inboezemt.

In 1548 stond hier als pastoor Gerrit Leesten, die met zijn

---

1) Nyhoff, Bijdragen V.
2) Oorkonde no. 339 bij Sloet.

collega's uit Terwolde en Oene reformatorische neigingen had, gelijk dat nog veel meer bekend is van den pastoor van Garderen, die openlijk tegen Rome optrad, en gevankelijk naar Hattem werd overgebracht. (Anastasius Veluanus).

Het was alom in den lande een tijd van geestelijke ontwaking, en dat natuurlijk onder invloed van de reformatoren Luther, Calvijn, Zwingli en Melanchthon.

Bij koninklijke aanschrijving van 6 April 1558 werd het Hof van Gelderland te Arnhem bevolen om de pastoors tot onderdanigheid aan de Roomsche kerk aan te manen, en niets te ondernemen dat strekken kon tot ondermijning van haar gezag. Zoo was dus de Staat de voedsterheer der Kerk.

Maar de Kerk zelve had dit gezag reeds ondermijnd, door de treurige levenswandel der geestelijkheid, waarvan er velen straffeloos openlijk in concubinaat leefden, en tevens onbekwaam bleken te zijn het zoo nuttige onderwijs te geven in godsdienstige zaken, zoodat het volk, in een „woeste onwetendheid" geraakt was.

Toch was het in het midden der zestiende eeuw op de Veluwe nog maar een enkeling, die openlijk tegen de Roomsche dwalingen durfde getuigen, maar aangezien er in dezen tijd van spanning en geloofsvervolging ook maar een enkele noodig was die openlijk optrad of Rome's dwalingen kwamen aan het licht, zoo besloten de Veluwsche pastoors een onderlinge vergadering te beleggen, die in Juni 1561 plaats vond. Zij kwamen overeen om een verzoekschrift aan het Hof te richten, ten einde op bevel van het Hof alle kettersche misbruiken op de Veluwe verboden werden.

De pastoor van Epe was intusschen weer tot Rome bekeerd, en in het veelbewogen en merkwaardige jaar 1566 kreeg hij van het hof bevel om de kettersche pastoors van Doornspijk en Oosterwolde tot hun plicht te brengen.

Mr. Dionys van Wesenhage deed intusschen onderzoek naar de ketters, aangesteld als hij was door Alva in 1568.

In de jaren die daarop volgen hadden de dorpen veel te lijden van het krijgsvolk, zoowel van de Spanjaarden als van

de Geuzen, hetgeen tot uitwerking had, dat de bevolking meer en meer de zijde van Oranje koos. Toch ging de reformatie uiterst langzaam, maar toen in 1581 de plaats Epe vacant kwam, (het was het jaar van de afzwering van Filips II) vestigde zich daar Paulus Antonii als predikant.

De tijden schenen hem gunstig voor de reformatie, hoewel de maatschappelijke toestanden van het Ambt Epe allertreurigst waren te noemen. In 1576 was Gelderland nl. tot de Pacificatie van Gent toegetreden, waarbij besloten was de Spaansche kwelduivels te verdrijven. Dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan. De Heer van Cannenburgh van Vaassen schrijft in 1582 aan het Hof: „Het ampt van Eep wort heel desolaet, alsoe dat hondert ende viif en twinlich soe erven als hoffsteden ledich liggen, eensdeels verstorven, eensdeels van den principalen in den steden vertrocken, alsoe datter nicht oder gans weinich in denselven heelen ampt van Eepe geseit (gezaaid) en wort."

Toch was er een lichtpunt voor Ds Paulus Antonii, daar het Hof in 1583 den 22 Febr. een bevel uitvaardigde tot reformatie van de geheele Veluwe.

Dit stuk is belangrijk genoeg om het in zijn geheel over te nemen, en luidt in de tegenwoordige taal als volgt:

Wij Stadhouder, Kanselier en Raden van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutfen doen kond:

naardien wij hoe langer hoe meer bespeuren en metterdaad ervaren, dat onder allerlei schade, onheilen en jammer welke deze verderflijke en langdurige krijgsbedrijven met zich mede brengen het niet het geringste is, dat op het platte land en bijna in de meeste dorpen van bovengenoemd Vorstendom en Graafschap, de ware godsdienst en het onderwijs aan de onderdanen in de Christelijke leer en al datgene wat noodig is tot kennis der zaligheid ontbreekt, en achter gehouden wordt, waardoor de lieden op het voornoemde platte land mettertijd in een woeste onwetendheid geraken, ja tot het heidendom terugvallen,

waardoor inzonderheid veroorzaakt is, dat in deze tijden van tallooze sterfgevallen, de meesten zonder onderricht en troost uit Gods Woord zijn heengegaan en gestorven, sommigen met vertwijfeling in hun geweten, anderen met murmureering en lastering tegen God,

zoo hebben wij ons voorgenomen,

bedenkende welke houding ons past tegenover de rechtspleging en wereldlijke regeering, tot bevordering en voortplanting der ware leer en tot organisatie van den kerkdienst, opdat de zielen geen verder gebrek lijden aan geestelijk voedsel, hetwelk ons van God Almachtig ten hoogste en duurste opgedragen is,

om in de kerken op het platte land zoo veel ons mogelijk is, een Christelijke Reformatie gelijk als in de steden van bovengenoemd Vorstendom en Graafschap ter hand te nemen.

Wij willen ook hier, gelijk als in de steden onder Gods zegen voor langen tijd geschied is, verdere zonde en ergernis en verachting van alle religie voorkomen, daar de toorn Gods is verwekt, gelijk zulks te zien is uit de straffen en plagen die over het land bij menigte gekomen zijn.

Dit gebrek aan kennis en verzuim van Kerkdienst is eensdeels voornamelijk veroorzaakt door de voormalige Pastoors en geestelijken, aangesteld als zij waren in den tijd der blindheid, anderdeels uit het hardnekkig volharden in de dwaling huns wegs, zoodat zij de ware leer niet aan hun onderdanen willen voorhouden, of ook uit onwetendheid, daar zij zelven niet beter onderwezen zijn, en dus ook anderen niet onderwijzen kunnen.

Zoo hebben wij dan vóór alles noodig geacht een Christelijk onderzoek of examen in te stellen en daartoe alle Pastoors en geestelijken die zich op de dorpen bevinden, op te roepen naar Arnhem, of naar een andere gemakkelijk te bereiken plaats. Daar zullen zij dan met de Dienaren des Woords en met degenen die wij verder afvaardigen een Christelijk en vriendschappelijk gesprek

voeren over de hoofdpunten van het Christelijk geloof, om aldus te vernemen, wie van hen bekwaam geacht mag worden om tot stichting der gemeente als Dienaar des Woords te fungeeren.

En opdat de geachte Pastoors en geestelijken van het platte land, dit werk des te beter verstaan, en ook tijd van voorbereiding hebben om te weten waarover zij ondervraagd zullen worden, zoo hebben wij de voornaamste artikelen der Christelijke leer in vragen opgesteld en in druk hierbij gevoegd.

Wij ordonneeren ernstig alle Drosten enz. elk zijn gebied, dat zij aan de Pastoors, Vicarissen en Geestelijken, die in hun ressort wonen, dit mededeelen, en de bovengenoemde vragen toe te zenden of ter hand te stellen. Zij moeten hen vermanen op die vraagpunten goed te letten, zich rijpelijk te beraden, en zich gereed houden om op een bepaalden dag, welke wij zoo spoedig mogelijk zullen vaststellen, te verschijnen, ten einde naar de leer van den Apostel Petrus rekenschap af te leggen van hun geloof,

Hierop vertrouwen wij.

Gegeven te Arnhem 22 Febr. 1583.

PAVORDT,
Secretaris.

Van deze oproeping tot het examen is de eerste jaren niets gekomen, en dat door eenige belangrijke staatkundige gebeurtenissen, daar de steden Nijmegen, Zutfen en Deventer afvielen van Oranje. In 1584 werd de Prins vermoord, en ook dit scheen alle hoop op reformatie te benemen. Het Hof, nu weer Roomschgezind, ging alle reformatie te keer, en de predikant vertrok uit Epe, om plaats te maken voor den pastoor Ludolhpus Pieck (1585).

De eerste zes jaren hadden een rustig verloop, doch toen greep er op staatkundig gebied een krachtige verandering plaats, dat de toestand op de dorpen geheel zou wijzigen.

Prins Maurits bracht nl. de drie genoemde steden aan Oranje terug, en zoo werd het mogelijk, dat het Hof van Gelderland, nu Oranje- en dus Reformatie-gezind, het bevel van 1583 vernieuwde. Dit geschiedde in 1592.

Het Hof schreef 9 Mei 1592 een brief aan alle Veluwsche Richters en Schouten als volgt :

Eerwaarde en Vrome, goede Vrienden !

Aangezien men boven alles er naar behoort te streven, dat Gods Woord verkondigd en de kerkedienst onderhouden worde, en het daartoe noodig is, dat de geestelijke goederen van pastorie, vicarien en andere die tot bovengenoemden dienst behooren en welks eigendom zij zijn, getrouw bewaard en geëxploiteerd worden,

zoo bevelen wij U zeer ernstig, daarop te letten, dat n.l. alle geestelijke goederen in uw gebied vlijtig opgeschreven en geexploiteerd worden, opdat tegen Lamberti en Martini de inkomsten binnen komen, waarop men een kerkedienaar in iedere kerk zal kunnen beroepen en bezoldigen.

Ook behoort gij aanteekening te houden en met ernst en getrouwheid na te vorschen, waar de inkomsten der laatst verloopen jaren van pastorie, vicarien en andere goederen gebleven zijn, en door wie die ontvangen zijn. Van dit alles moet gij een betrouwbaren staat maken, alsmede van datgene wat aan bovengemelden dienst uitgekeerd en ten koste gelegd kan worden.

Alles wat in dezen door U gedaan is, moet gij ons schriftelijk toezenden, zonder te dezen opzichte in gebreke te blijven.

Zijt den Almachtige bevolen.

Geschreven te Arnhem den 9 Mei 1592.

Hierop volgde 12 Juni 1592 een brief van het Hof aan den Drost en de Schouten, houdende bevel om aan alle pastoors, vicarissen en schoolmeesters opdracht te geven zich te onderwerpen aan het examen, als bedoeld in het plakkaat. Dit zou

op 26 Juni 1592 gehouden worden te Arnhem voor de ambten (gemeenten) van Veluwezoom en de Veluwsche ambten Ede, Barneveld, Voorst, Apeldoorn, Nijbroek, Scherpenzeel en Hoevelaken, en op 3 Juli 1592 te Harderwijk voor de ambten Nijkerk, Putten, Ermelo, Doornspijk, Oldebroek, Heerde en Epe.

Aan den magistraat van Harderwijk werd bij brief van 28 Juni door het Hof verzocht, de hand er aan te houden, dat op den bepaalden dag het examen aldaar „synen voortganck gewinnen mueghe", met kennisgeving dat het examen te Arnhem dien dag was afgeloopen.

Daags te voren, op 3 Juli werd aan Henrick van Essen, den rentmeester der geestelijke goederen te Harderwijk, de komst van de geestelijken en van den Arnhemschen predikant met twee ouderlingen „om mede an und over die vurs. examination te wesen", medegedeeld. Hierbij was het verzoek om hen allen in een herberg te doen gaan om ze aldaar het noodige aan te bieden. Omdat het Hof niemand uit zijn midden kon afvaardigen (bij Ds Fontanus en zijn beide ouderlingen Herman Engelen en Ernst Joosten) verzocht dit Hof den magistraat van Harderwijk „eenighen uut oiren middel bij und aver die vurs. examination te willen deputieren, und die handt daeran halden, dat ein alsulck gotlick und hoichnodig werck christlich und stichtlick angefangen und geeindiget werden mueghe".

De pastoor van Epe voelde zich niet op zijn gemak. Hij ontliep de eisch van persoonlijk te Harderwijk te verschijnen, doch schreef een brief ter zijner verontschuldiging. Het examen der pastoors vond 5 Juli 1592 te Harderwijk plaats en liep over 25 punten, de Gereformeerde leer en kerkelijke bestuursinrichting betreffende.

Daarna moesten de pastoors 13 artikelen onderteekenen, waarbij zij trouw beloofden aan de Reformatie. Degenen die, als de pastoor van Epe, niet verschenen waren, werden opnieuw aangeschreven, en zoo ontmoeten wij hem den 9 Sept. 1592 op de Synodale Verg. te Nijbroek.

Daar onderteekent hij de artikelen, zoodat men hem als een medebroeder kon beschouwen.

„Copie van de artikelen aldus luidende" :

Artikelen, welke de pastoors ten platten lande in Neder-Veluwe na het wettelijk examen, gehouden in de classicale vergadering te Harderwijk den 4 Juli en volgende anno 1592 naar den ouden stijl, ingewilligd en onderteekend hebben :

1. Wij voorzeide pastoors erkennen en bekennen eerstelijk de Schrift des Ouden en Nieuwen Testaments de eenige en volkomene leer en regel van het zaligmakende geloof en van den Christelijken wandel te zijn, verwerpende alles wat daarmee in strijd is.

2. Bekennen daarbenevens, dat de hoofdsom derzelver leer in den Catechismus, welke in de Nederlandsche gereformeerde kerken en scholen geleerd wordt, begrepen is. Derhalve keuren wij dezen goed en nemen hem als schriftmatig aan, belovende dat wij ons daarnaar zullen instellen en dat wij onze toehoorders zooveel zullen verklaren als maar eenigszins mogelijk is.

3. Voorts beloven wij ook in 't bijzonder, dat wij alle Zondagen na de predikatie aan onze toehoorders duidelijk zullen voorlezen : de tien geboden Gods, de twaalf artikelen des Christelijken geloofs, de inzetting des heiligen doops en avondmaals van Christus, besluitende met het Onze Vader, gelijk dat alles in den Catechismus gevonden wordt.

4. Belangende den heiligen Doop beloven wij dien in onze kerken in tegenwoordigheid der toehoorders alzoo te bedienen, gelijk het formulier [1]) in den Catechismus meldt, met nalating van duivelbanning en alle afgodische praktijken van bijgeloof.

---

[3]) de formule.

5. Aangezien het heilig Avondmaal van Christus langen tijd op het platte land vanwege de troebelen niet is uitgedeeld geworden, zal hetzelve, om alle misbruik te voorkomen, in geen kerk, of bij kranken of gezonden, uitgedeeld worden. Men vrage eerst het advies van de Classis.

6. Betreffende verder de afkondiging dergenen, die zich in den huwelijken staat begeven, zal dit op drie achtereenvolgende Zondagen in de kerk na de predikatie geschieden, en zullen zij niet eerder ingezegend en gehuwd worden, vóór en aleer de afkondigingen zonder verhindering geschied zijn. Wel te verstaan, dat zulks ook in het kerkgebouw en niet in particuliere huizen geschieden zal, alles naar uitwijzen van den Catechismus.

7. Wanneer de afkondiging bij de predikanten verzocht wordt, zullen zij naarstiglijk vragen, of die personen elkander ook in den bloede of zwagerschap te na zijn. En in geval van twijfel zullen zij zonder grondig bericht niet voortvaren.

8. De namen van de gedoopte kinderen, alsook van hun ouders, peten en onechte vaders, alsmede de namen der ten huwelijk ingezegenden zullen in aparte registers met jaar en dag ingeschreven worden, en tot voorkoming van alle onregelmatigheden door de kerk bewaard worden.

9. Alzoo ook aangaande de begrafenissen der dooden, ziekenbezoek en andere kerkelijke plechtigheden ; deze zullen niet anders uitgeoefend worden dan naar uitwijzen van den voornoemden Catechismus.

10. Aangezien ook op de feest- en heiligendagen, door den Paus ingesteld, groote afgoderij gepleegd en misbruik begaan is geworden, wordt het raadzaam en noodzakelijk geoordeeld deze geheel en al af te schaffen, echter met uitzondering van den Hemelvaarts- en Nieuwjaarsdag, en de dagen

direct volgende op Paschen, Pinksteren en Kerst. En ingeval de gemeenteleden een predikatie in de week begeeren, zal men daartoe den Goedensdag oftewel Vrijdag ordentelijk mogen gebruiken.

11. De Pastoors die tot heden langen tijd met een bijzit geleefd hebben, zullen deze personen trouwen, of zich van hen afscheiden, tenzij zij elkaar beloften van echtverbintenis gedaan hebben. En waar zij op denzelfden voet zouden willen voortleven, zal zulks zonder toestemming van het Hof van Gelderland niet geschieden. Evenzeer zullen zij nadien in alle nuchterheid, eerbaarheid en kuischheid en kortom in alle vroomheid en godzaligheid leven, opdat zij goede herders en voorbeelden van hunne gemeente zijn mogen.

12. Zoo dikwijls zij tot classicale of synodale vergaderingen aangeschreven en opgeroepen worden, zullen zij daar gewillig verschijnen, om van alle punten der Christelijke religie verder bericht te ontvangen, en alles mede helpen verrichten. Maar ingeval nu iemand ten opzichte van voormelde regels ongehoorzaam bevonden wordt, zal hij, na ordentelijk vermaan, van zijn dienst geschorst en ingeval van voortdurende ongehoorzaamheid, afgezet worden, tot hetwelk dan de hooge overheid zal verzocht worden.

13. Deze artikelen zullen zonder praejuditie van de Synodale handelingen aangenomen worden, en niet anders uitgelegd worden dan een uitvloeisel daarvan.

Door deze artikelen was een ieder verplicht de kerk mee te helpen besturen, zoodat ook pastoor Pieck tegen 14 Nov. opgeroepen werd om te Oldebroek ter vergadering te verschijnen, doch hij schreef wegens lichaamszwakte niet te kunnen komen, maar dat hij zich naar de voorschriften der Classis zou gedragen.

De Classis nam hiermee genoegen, doch het bleek alras

dat men bedrogen met hem uitkwam. L. Pieck was en bleef in zijn hart Roomsch gezind. Hij verzuimde elke vergadering en zoo werd hij in 1593 door de Synode geschorst. De Classis droeg hem in 1594 aan het Hof ter afzetting voor, doch dit werkte voorloopig niets uit. De plaatselijke R.-K. overheid handhaafde hem, evenals zulks elders geschiedde.

Ook is het vanzelfsprekend en uit de gelijksoortige houding van de pastoors der omliggende dorpen op te maken dat zij met elkaar ernstig geconfereerd hebben.

In 1595 bleef de toestand gelijk, doch in 1596 kwam er nieuwe beroering door het placcaat van 31 Jan. 1596, waarbij besloten werd om de Pastoors die het Woord Gods niet zuiver predikten en die hun bijzit niet wilden verlaten of trouwen, af te zetten.

Het luidt in de tegenwoordige taal als volgt:

> Wij Stadhouder, Kanselier en Raden van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutfen, allen die dit zien of hooren zullen Saluut!
>
> Wij hebben uit verschillende Landdagbesluiten opgemaakt en zijn door de Provinciale Synode op de hoogte gebracht van het feit, dat alle misbruiken tegen de gereformeerde religie dienen afgeschaft te worden, en dat in de plaats van de Pastoors, die tot deze religie niet willen overgaan om die te verbreiden, anderen moeten worden aangesteld. Echter is ons gebleken dat op vele dorpen van het Vorstendom en de Graafschap nog vele misbruiken heerschen door de handhaving van de vele Pastoors, die bij hun afgodische leer volharden, de mis bedienen, doopen, heiligen aanbidden, wijwater gebruiken en dergelijke praktijken uitoefenen. Daarbenevens leiden zij een ontuchtelijk leven door een bijzit er op na te houden, en zeggen en schrijven dat zij van hun leer en dit hun leven geen afstand willen doen, daar zij de gereformeerde leer niet in overeenstemming achten met het Woord Gods. Daartegenover behouden zij in hun kerken nog steeds

altaren, wijwatervaten, beelden en dergelijke afgodische voorwerpen.

Wij zien ons ambtshalve genoodzaakt hierin verandering te brengen, omdat wij den eeuwigen God hebben te eeren, tot voortplanting van Zijn Goddelijken naam en tot handhaving der bovengenoemde Landdagsbesluiten en Synodale voorschriften.

Daarom ordonneeren en bevelen wij bij dezen, dat alle Pastoors van dit Landschap die tot heden weigerachtig zijn de gereformeerde leer zuiver te prediken, of die in ontucht met hun bijzit leven, of anderszins een ergerlijk leven leiden, zich van nu voortaan bevlijtigen zullen om in hun predikatiën het bewijs te leveren de Reformatie te zijn toegedaan. Ook moeten zij hun bijzit verlaten of openlijk na afkondiging hun huwelijk laten inzegenen, en afstand doen van alle verder schandaal en ergerlijk leven. Doen zij dit niet, dan zullen wij tot hun straf tot hun afzetting voortvaren.

Voorts bevelen wij aan alle desbetreffende Overheidspersonen om alle altaren, wijwatervaten, beelden en dergelijke, welke in steden en dorpen nog gevonden worden, metterdaad af te breken en weg te laten ruimen, om in de plaats daarvan de noodige predikstoelen, banken en tafels aan te brengen, die tot den dienst der prediking en bediening der Sacramenten noodig zijn.

Dit alles behoort te geschieden binnen den tijd van een maand na afkondiging dezes.

En opdat niemand eenige onwetendheid zal kunnen voorwenden, ordonneeren wij dat een authentiek afschrift van dit bevel in alle kerken openlijk zal gepubliceerd en aangeslagen worden, en dat de inhoud daarvan zal worden nagekomen, op straffe bovengenoemd.

Gegeven te Arnhem, 31 Jan. 1596.

Het zag er dus voor den Pastoor van Epe niet best uit, doch ook dit bevelschrift mocht niet baten, en welke gewe-

tensconflicten hij ook gekend heeft, en hoeveel strijd hij ook gehad heeft, hij bleef Roomschgezind en hield zich schuil van de vergaderingen.

In datzelfde jaar herhaalde hij dan ook zijn excuus, dat hij om gezondheidsredenen niet komen kon, en daarom werd hem in 1597 opgedragen om in de eerstvolgende vergadering een ronde verklaring te geven van zijn gevoelen omtrent den Heid. Cat. hetgeen hij ook beloofd had.

In 1598 werd dan zijn gevoelen bekend aan de Classis, op welker vergadering hij echter wederom niet verscheen. Het actaboek v. d. Classis luidt als volgt: „Ludolphus Pieck, pastoor te Epe, heeft verklaard, dat hij tegenwoordig de leer van den Catechismus niet kon belijden, en aangezien hij zich verontschuldigende zeide, dat hij bij den Graaf iets te doen had, en hij daar niet vrijuit kon komen zoo hij de leer van den Catechismus aannam, om des vijands wil, heeft hij ook niet willen verklaren of beloven, dat hij den Catechismus zou onderteekenen, bij gelegenheid van zijn terugkomst. Ten slotte ontkende hij ook er eertijds in bewilligd te hebben noch die aangenomen te hebben, nl. ter Synode in September 1592 te Nijbroek gehouden. De broeders dan, dit overwegende en lettende op den langen tijd, die hij tot bedenken gehad heeft, hebben verklaard, dat zij hem voor geen dienaar der gereformeerde kerk konden aannemen. Derhalve zal men aan de Hooge Overheid verzoeken hem den dienst te Epe en Oene te verbieden, alsmede hem op zijn verzoek, als nu oud zijnde, van eenig onderhoud te voorzien."

Intusschen liet de Overheid door eenige metselaars alle voorwerpen van den Roomschen godsdienst op gepaste manier verwijderen.

Uit het verloop der geschiedenis blijkt, dat de afzetting van den postoor in 1598 een feit is geworden, daar in Juli 1599 te Elburg ter Classicale vergadering is Ds Joh. Voskuyl, predikant te Epe. De Classis stelde hem de vraag, hoe hij te Epe gekomen was, en daar hij hiervan een behoorlijk verslag kon uitbrengen (beter dan de predikant van Heerde,

die geen stukken had en later valsche attestaties toonde) werd hij aangenomen, met de verplichting om zonder toestemming der Classis deze niet te verlaten. De Classis beloofde hem ten slotte nog alle hulp tot het verkrijgen van zijn tractement, welke poging drie jaar later nog moest herhaald worden.

In 1600 werd voor het eerst te Epe een Classicale vergadering, gehouden, die nog al belangrijk is te noemen. Daar verklaarde de predikant, dat hij „door het gebruik van des Heeren H. Avondmaal een gemeente had aangevangen op te richten". Voorts dat hij nog geen kerkeraad had, doch eerlang zouden er ouderlingen en diakenen gekozen worden. Dit blijkt dan ook spoedig geschied te zijn, zoodat wij naast de steden allereerst Epe ter vergadering zien met een ouderling ook al ontbreekt deze in 1603, waarover de Classis haar misnoegen te kennen geeft.

Hoe het zij, Epe was in gereformeerde handen en heeft als onderdeel der Vaderlandsche Kerkgeschiedenis een belangrijke periode doorgemaakt, zoowel op het godsdienstig gebied van de Kerk, als op het politiek terrein van de Staat. Immers was toen eigenlijk geheel niet aan de orde *de vraag of* de Staat Christelijk moet zijn, neen, zij moet Christelijk zijn, en derhalve nam de Overheid de Reformatie ter hand en zette zij de pastoors af, gelijk de vorige Overheid de kettersche pastoors tot onderdanigheid aan de Roomsche Kerk had aangemaand. De idee van scheiding van Kerk en Staat is van later. In de 16e en 17e eeuw was de zienswijze anders, en dat men toch het beginsel van een zuiver *gereformeerde,* of anders *Christelijke* Staat niet heeft kunnen doorvoeren in een land met gemengde bevolking, blijkt reeds omstreeks 1640 en verdere jaren, toen er vele klachten inkwamen bij de Synode, dat zooveel van de hoogere ambten door Roomsch-Katholieken werden bezet. Het Hof van Gelderland wilde zelfs om van de vele klachten der kerk af te zijn, in 1644 de Dordtsche Kerkorde afschaffen, waartegen de toenmalige

predikant van Epe uit naam der Classis een keurig protest opstelde.

Wat nu Epe verder betreft, deze gemeente had in Ds Voskuyl een eigen predikant, die er jammer genoeg niet lang is geweest. In 1604 kreeg hij een beroep naar Steenwijk, waar hij gaarne heen wilde, omdat hij te Epe zijn tractement niet uitbetaald kreeg.

De Classis besloot om hem voor deze eerste maal niet te laten gaan, doch ried hem aan alle vlijt aan te wenden, dat deze zwarigheid uit den weg geruimd werd. Ook schreef de Classis aan den kerkeraad van Steenwijk waarom zij Ds. Voskuijl niet wenschten af te staan. Voorts werden Schout en Ambtsjonkers van Epe verzocht hun verplichtingen jegens Ds. Voskuijl na te komen. Het mocht niet baten, waarop de predikant zonder toestemming vertrok naar Steenwijk, vanwaar het verzoek kwam om uitbetaling van het resteerende, alsmede een getuigschrift omtrent leer en leven.

De Classis verwees deze zaak naar de Synode. (Reitsma en Van Veen, Acta IV, bladz. 131 v.) In 1605 kwam te Epe Ds. Rutgerus Vittaeus, door de Classicale deputaten daartoe aangezocht. Hij had goede getuigschriften aangaande leer en leven en werd in het examen bekwaam gevonden. Daarop was hij tot genoegen der gemeente bevestigd, doch hem was opgedragen nog een getuigschrift te toonen van de Universiteit te Heidelberg. In 1606 blijkt, dat hij daarin wegens oorlogsgevaar niet is kunnen slagen, hetgeen bij uitzondering ditmaal door de Classis werd aanvaard.

In 1606, 2 Dec. voltrok hij het huwelijk van den Pastoor van Vaassen met zijn huishoudster, daar deze zijn hachelijke positie hiermede trachtte te redden, wat hem echter niet gelukt is.

In 1611 deed zich weer een onverkwikkelijke tractementskwestie voor. Het Hof had bepaald dat een derde deel der vicarie-goederen bestemd was voor het predikantstractement. De Collatoren hielden den predikant echter overal buiten,

hielden in privé verpachtingen, lieten niets afkondigen en handelden met de vicarie-goederen eigenmachtig.

De zaak werd verwezen naar het Hof, met het verzoek, dat zulke onregelmatigheden voorkomen mochten worden en dat er een inventaris der goederen diende opgemaakt.

In 1612 kwam het onderwijs ter sprake. De predikant hield bij de Classis aan om de gedeputeerden van het Quartier Veluwe te verzoeken, gelden beschikbaar te stellen om een school te bouwen, opdat het kerkgebouw niet langer bezoedeld werd met allerlei onreinheid.

In 1621 wordt melding gemaakt van een zekere Willem Simons, ingeborene van het Ambt Epe, die een ijveraar voor het R.-K. geloof bleek te zijn, door overal rond te gaan met doopen en trouwen. De predikant van Epe vroeg of het huwelijk door dezen priester bij iemand te Vaassen in huis gesloten, wettig was, waarop de Classis ontkennend antwoordde.

In 1625 wilde er een paartje trouwen, waarvan de afkondigingen geschied waren. De bruid trok zich echter terug, en de predikant, hiermee verlegen, vroeg welke gedragslijn hij verder te volgen had, daar immers alleen het kerkelijke huwelijk bestond. Deze zaak werd naar het Hof verwezen.

In 1626 kwam er een nieuwe predikant, nl. Ds. Henricus Conradi. Deze schreef een godsdienstig tractaat over Psalm 1, getiteld : „Spiegel der godzaligen". Het oordeel der Classis luidde gunstig en zoo mocht het dus verschijnen.

Zijn opvolger was in 1631 Ds. Johs Wilh. Stephani die er tot 1638 stond. In zijn tijd was Johs Torsius koster-schoolmeester-klokluider-doodgraver. Ook moest hij de honden uit de kerk verdrijven, waaraan hij echter een hekel had. Zijn tractement o.a. bestaande in 7½ mud rogge, werd op 4 mud teruggebracht, waarover hij zich bij de Classis beklaagde.

Deze riep de hulp in van de predikanten van Vaassen en Oene, die bij de Overheid zijn zaak moesten bepleiten.

In 1638 was Epe in rep en roer door de ontstane predikantsvacature. Er was kwestie gerezen over het beroepings-

werk. De kerkeraad had de Oud-Kerkeraadsleden er niet in erkend. De zaak werd bij de Classis aanhangig gemaakt en deze benoemde een Commissie, bestaande uit de predikanten van Nunspeet, Oldebroek en Putten om de Gemeente tot rust en vrede te brengen. Kort daarop werd echter door de mislukking der pogingen een buitengewone Classicale vergadering te Epe gehouden welke drie dagen duurde, en waarbij het beroep, uitgebracht op Franciscus Martinius gehandhaafd bleef.

Deze predikant bleef hier tot zijn overlijden in 1653, en was een vriend van Ds. C. Goddaeus van Vaassen, daar beiden behoorden tot den letterkundigen Muider kring van P. C. Hooft.

Gelijk velen bekend is schreef Ds van Slee in 1904 een boekje over Fr. Martinius, waarin een mooi stuk historie van Epe uit die dagen is verteld.

KRONIEK.

Rectificatie. — Adres van Kerkeraad Den Haag. — Een herderlijk schrijven van den Nederl. Predikantenbond.

Voor mijn Kroniek in het Mei-nummer van Geref. Theol. Tijdschrift kwam de vraag om een rectificatie te laat; men wijte het niet aan traagheid om het boetekleed aan te trekken, wanneer ik er eerst in dit nummer gewag van maak.

Zoowel K. S. van De Reformatie als Dr. Bouma een der Redacteuren van het a.s. Calvinistisch Weekblad, maakten mij er op attent, dat van de verhouding tusschen De Reformatie en dit nieuwe blad, alsmede van de motieven, die bij de uittreding van twee redacteuren uit het oude en hun overgang naar het op te richten nieuwe blad zouden gegolden hebben, hier een verkeerde voorstelling was gegeven. Men veronderstelde, dat een tendentieus bericht in enkele bladen aan dat deel van mijn Kroniek niet vreemd zou zijn.

Dit laatste is niet juist. Ik had van bedoeld bericht geen weet.

Gaarne erken ik ongelijk. Zaandam ligt wel heel dicht bij Amsterdam; maar zelfs op zoo geringen afstand behoudt blijkbaar het „Fama eundo crescit" zijn kracht.

De geruchten van het uittreden bleken wel waar, doch het verband van dat uittreden met het nieuw op te richten weekblad in die geruchten gelegd, bestond en bestaat niet.

Het „Calvinistisch Weekblad" zou er toch gekomen zijn.

Daar ben ik blij om. Wel te verstaan, niet om de oprichting van dat nieuwe blad. Want ik ben het nog altijd met dien Hoogleeraar eens, die uitsprak, dat we overal in dezen tijd op concentratie van krachten bedacht moeten zijn.

En ik kan niet inzien, waarom b.v. de Reformatie, die naar haar opzet volstrekt niet bedoelde alleen institutair-kerkeijke

vraagstukken te belichten, maar haar taak zag over heel het terrein van Gereformeerd, Calvinistisch leven, niet had kunnen gebruikt worden om te bereiken, wat het nieuw op te richten „Calvinistisch Weekblad" op 't oog heeft.

Kijk ik den kop van de Reformatie er op na dan tel ik behalve den Hoofdredacteur 48 namen van medewerkers: professoren in de theologie, professoren in de philosofie; meesters in de rechten; classici; schoolmannen; letterkundigen; natuurkundigen; accountants; musici; een enkele medicus.

En die lijst is voor verlenging vatbaar; gestadig lezen we van nieuwen aanwas.

Als dat nog voor ons kleine landje geen Calvinistische voorlichting genoeg is, weet ik het niet.

Desniettemon ontvangen we met October nog een *„Calvinistisch"* Weekblad. Ik ben benieuwd naar den kop; welke assistenten daar met den hoofdredacteur zich opmaken zullen om den volke de zoo broodnoodige voorlichting van eigen platvorm te verschaffen. Er zijn er allicht nòg wel 48 te vinden.

Neen, ik ben niet blij, dat er weer een nieuw blad bij komt.

Maar het verheugt me alleen, dat de geruchten over de motieven overdreven of zelfs onwaar bleken te zijn.

In ieder geval geeft dat eenige waarborg, dat we in de toekomst den Calvinistischen wagen door twee paarden getrokken zullen zien, die samen een span vormen, al verschillen zij wat in temperament en kleur.

Het Vredesprojekt van Den Haag heeft zooals te verwachten was tot discussie aanleiding gegeven.

Paraenese is een moeilijk deel van de preek. We herinneren 't ons nog allen van de college-banken: De toepassing moet niet in het algemeene blijven hangen; maar ge moet ook niet te persoonlijk worden: „De personen wie de openbare castigatie treft, worden allicht verbitterd." Ge slaat licht over degenen, die het net zoo erg verdienen, en wordt dan

eenzijdig. Meestal ga je bovendien mank aan dezelfde gebreken, die je berispt, al zit je als eerlijk mensch steeds ook onder eigen preek.

Ik geloof ook, dat aan den vorm en de adresseering van de missive uit Den Haag een en ander ontbreekt. Maar het zou mij spijten wanneer om dien vorm het adres werd genegeerd.

In de Berner Orde voor Predikanten van 1532 komt een eigenaardige Apostrophe aan de overheid van Bern voor :

> „Wo nun wider euch, Gnädige Herren... etwa hitzig und hochmütig geredet würde, so wird es für euch gar ehrenhaft und rühmlich sein, euch darüber gar nicht zu beschweren, sondern zu bedenken, in wessen Befehl und Namen der Pfarrer oder Prädikant redet. Er trägt nämlich das Wort Jesu Christi vor als ein Bote und Gesandter seines Herrn, von dem es für gut zu nehmen ist... Zudem ist eine Obrigkeit ihres hohen Standes wegen in schwieriger Lage, weil ihr beinahe jedermann ins Angesicht schmeichelt und ihr sagt, was sie gerne hört, es aber nicht jedermann mit Herzen so wohl und gut meint, wie die Worte vorgeben, sondern ihr vielleicht gar Arges wünscht und hinterrücks aufbürde. Darum ist eine öffentliche Strafe besser, als heimliche Freundschaft......"

„Zie op de bedoeling, zie op de bedoeling", bad op Spurgeons platvorm een man, die geen goeden vorm voor zijn gedachten kon vinden.

O .i. heeft Ds. Meynen in de Dordrechtsche Kerkbode gelijk, wanneer hij de formeele kwestie terzijde latende, waarop hij gelijk vele anderen vindt af te dingen, met het zakelijke van het adres volkomen instemt in deze woorden : „Inderdaad, het gaat zóó niet, en mag zoo niet gaan...... Het moge zijn dat men het pikante wel aantrekkelijk vindt, wanneer dat pikante een vijandigen inslag krijgt, kan het niet bevredigen, moet het veeleer partijschappen brengen en leiden tot verwijdering van mannen, die schouder aan schouder moeten staan in den grooten strijd......

Wanneer in eenige kring of gemeenschap mannen, die de leiding hebben elkander persoonlijk tegenstaan, dan breekt men af in stee van te bouwen."

Zeer juist.

Men heeft de opmerking gemaakt : ook onderscheiden dominees komen scherp voor den dag en nemen geen blad voor den mond ; die hadden er ook bij genoemd moeten worden. Het zij zoo ! Maar wanneer twee hetzelfde doen, is het nog niet hetzelfde.

De professoren aan weerszijden van de gelukkig straks drooggemaakte Zuiderzee behoeven zich „nicht gar zu beschweren". Want al heeft den Haag niet op bevel en als gezant des Heeren in dit adres gesproken, het heil der Kerken heeft ze er gewis bij op het oog gehad.

Men behoeft volstrekt niet de consequentie te trekken, dat nu voortaan alle discussie uit den booze is.

Al moet Pegasus even stilstaan om een enkele klit uit zijn manen te laten kammen, daarmee wordt hem het loopen niet voorgoed verboden.

In de Nederlander van 17 Mei komt een bespreking voor van een „herderlijk schrijven" dat door het hoofdbestuur van den Nederlandschen Predikantenbond, gezonden wordt aan predikanten die in hun veertigste dienstjaar zijn, en het met redenen omkleed verzoek behelst, om aan het einde van dat veertigste dienstjaar hun ambt neer te leggen.

De Nederlander vindt dit gebaar niet sympathiek. Natuurlijk pleit er veel voor : Het kan gebeuren dat men na veertig dienstjaren volslagen onbekwaam geworden is, physiek wel te verstaan.

De gemeente blijft onverzorgd ; 't zijn schapen zonder herder.

Maar er staan veel gevallen tegenover van predikanten die na veertig dienstjaren, gewapend met groote en rijke ervaring en geladen met een schijnbaar onuitputtelijke energie, menigen jongeren collega in arbeidsvermogen en arbeidslust overtreffen. Ze nemen een zoo groote plaats in het leven der

gemeente in, dat men zonder schade niet kan missen. Ze geven leiding, kennen de historie der gemeente, zijn tot steun der jongeren. Hier past naar het oordeel van de Ned. niet de ruwe schaaf.

Wel weegt ook haar het argument, dat zooveel candidaten op een gemeente wachten.

Men heeft zich af te vragen : „Dien ik door mijn aanblijven de Kerk of mijzelf ?"

Het lijkt me moeilijk om dit met zijn 40-jarig jubileum in eens met zijn geweten uit te maken.

't Geweten is een wonder ding.

Bij iemand — men kan hem zich ook in de domineeswereld voorstellen —, die als wijlen de zeekapitein in de thans niet meer gelezen Gedichten van den Schoolmeester zijn heele ambtelijke leven „nooit een schoen aantrok als hij kans zag op een pantoffel" zal het geweten na veertigjarigen dienst allicht even anders reageeren, dan bij zijn collega, die al de jaren door getracht heeft, zich voor de volle honderd procent te geven, en nu merkt dat hij vijf procent moet laten schieten.

Neen, ik zou liever de gemeente niet van een of ander geweten afhankelijk willen maken.

Op die manier bleven de gemakkelijksten het langst aan, en traden de nauwgezetsten en 't minst met zich zelf tevredenen het eerst af. En juist die laatsten konden gerust nog wat door blijven werken.

In onze Gereformeerde Kerken hebben recht op pensioen de predikanten, die veertig dienstjaren hebben òf die zeventig jaar oud zijn.

Ver liggen die grenzen meestal niet uit elkaar. De gevallen, dat men voor zijn 25ste jaar in de pastorie zit, zullen wel uitzondering blijven.

Ik kan dit herderlijk schrijven van den predikantenbond — mits het aan zijn eigen leden gericht is, — nog niet zoo dwaas vinden.

Wanneer we het tegen elkaar niet durven zeggen : een

kerkeraad of de gemeente zegt het ons niet... althans niet rechtstreeks.

Wanneer zelfs professoren, al zijn het de eminentste, op 70-jarigen leeftijd emeriti geacht worden ; wanneer zelfs de landsoverheid op 60-jarigen leeftijd haar onderwijzers uit den dienst neemt, dan lijkt het niet zoo onbescheiden, wanneer wij als dominees elkáár — niemand anders immers kan het bij ons — een wenk geven.

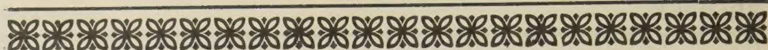
Of is het alleen in ons kansel- en herderlijk werk niet waar, dat we op 70-jarigen leeftijd oud zijn ;

en is het alleen in onze domineeswereld niet waar, dat er talrijke jonge menschen op een plaatsje wachten ?

Het zou misschien groote bezwaren voor de Kas van Art. 13 meebrengen, maar anders zou ik het voor onze candidaten en voor onze gemeenten in 't algemeen toejuichen, wanneer we op ons 40-jarig ambtsjubileum in 't algemeen den tijd van gaan gekomen achtten.

Overigens geef ik toe, dat dit gemakkelijker in overweging gegeven dan genomen wordt. Het deelt het lot van elke veritas : de applicatie is bezwaarlijker dan de explicatie.

v. D.

RECENSIE.

Bijdrage tot het onderzoek naar klassieke elementen in Coornhert's Wellevenskunste.
Door *S. v. d. Meer.*
Gebr. Huisman en Hanenburg. Amsterdam. 1934.

Een proefschrift, waarop de Schrijver verleden zomer aan de Vrije Universiteit tot Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte promoveerde. In eene Inleiding deelt hij allerlei mede over Coornherts studie, denkbeelden, schrijven van zijne Wellevenskunst, en oordeel van geleerden over zijne afhankelijkheid bij dit boek van heidensche auteurs. Daarna bespreekt hij in een tweede hoofdstuk dit werk van Coornhert nader wat betreft den aandrang van Spiegel om het te schrijven, plaats van schrijven, anonyme verschijning, uitgaven. De eigenlijke bespreking van den inhoud van Coornherts boek volgt in het derde hoofdstuk. Eerst komt dan eene korte uiteenzetting van Cicero's *de officiis*, en bepaald van het eerste boek daarvan, en daarop volgt de weergave van de Wellevenskunste, met de aanwijzing van gelijkheid of overeenkomst met, en onderscheidenheid van, Cicero's genoemde werk en andere Latijnsche of in het Latijn vertaalde Grieksche geschriften. Eindelijk geeft de Schrijver korte Slotbeschouwingen, ter samenvatting van zijne resultaten, en waarin hij zegt, dat Coornhert niet slaafs Cicero volgde, maar toch grootendeels van hem afhankelijk is, en dat de auteur van de *Wellevenskunste* van de heidensche philosophie zooveel heeft aanvaard, „dat het ons moeilijk van de lippen wil, zijn ethiek nog een Christelijk werk te noemen", blz. 165.

Dit werk kan uitnemend dienst doen een overzicht over, en inzicht in, Coornherts boek te verkrijgen, en van vele Latijnsche zedespreuken en wijze gezegden kennis te bekomen.

S. GREIJDANUS.